

ISSN: 1302-6879

**YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

HAKEMLİ DERGİDİR

YIL/YEAR : 2008 SAYI/NUMBER : 15 BAHAR /SPRING

Kur’ân’da Dostluk Ahlâkı

Şaban KARASAKAL

Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Tefsir Anabilim Dalı
skarasakal@yyu.edu.tr.

*“Âsâyiş-i du kîtu tefsîr-i inde harfest
Bâ dostân telettuf, bâ düşmânân müdârâ”¹*
Hâfız

Özet

İslâm dini, insanlar arasındaki münasebetlerin gelişmesine ve iyiliklerin yaygınlaşmasına büyük önem verir. Kur’ân’da sık sık, direkt veya dolaylı olarak dost anlamına gelen kelimeler kullanılmaktadır. Sağlıklı bir toplum yapısı oluşturmak ve beşeri ilişkileri en mükemmel şekilde düzenlemek isteyen yüce dinimiz, mü’minleri bu konularda da eğitime tâbi tutmuştur. İslâm’ın emir ve yasakları, dostluğun temel parametreleridir; dostluk bunlar üzerine gelişir. Mü’minin özelliklerine ilaveten, dostluk için güven, sevgi, fedakarlık ve benzeri bazı özellikler de mevcuttur. Bu çalışma Kur’ân’da ve Sünnette dostluk ahlâkını ve dostun özelliklerini göstermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Kurân, dostluk, güven, fedakarlık, velî, refik

Confidence Morality In The Qur’ân

Abstract

Religion of Islam attaches a great importance widespreding of goodnesses and improving of good relations among humang beings. Qur’an often uses words means friendship directly and indirectly. Islam which want to arrange humane relations in a perfect way and to form a construction of sound community, educated believings in subject of friendship. Commands and prohibition of Islam in Qur’an and hadiths are basic parameters of friendship; and friendship advances on them. In addition of believers’s

1 “Dünya ve âhiretin huzuru, şu iki harfin tefsirindedir: Dostlarla iyi geçinmek, düşmanlara da zaman zaman müdârâ etmek.” Müdârâ: Dost gibi görünme; Yüze gülme; Başkalarının fikirlerine uyarcasına hareket etmek; Sulh ve salâh üzere bulunmak. Ferit, Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Lügat**, Aydın Yay., Ankara 1993, s. 707.

characteristics, there are also some qualities such as confidence, love, self-sacrifice etc. for friendship. This article aims at showing confidence morality and its characteristics in Qur'an and Sunnah.

Key words: Qur'an, friendship, confidence, self-sacrifice, walî, rafîq.

Giriş

İslâm dininin yeryüzünde sağlamaya çalıştığı temel esaslardan biri, insanların birbirlerine karşı sevgi ve saygı duymalarıdır. Bunun için gerekli olan hususları dinimiz teşvik etmiş; bunların zıddı olan ve insanların birbirlerinden nefret etmesine, uzaklaşmasına sebep olabilecek hususları da yasaklamıştır.

Toplum hayatı, insanların sadece aynı ortamda ve birlikte yaşamaları demek değildir. Onları bir araya getiren, bu birlikteliğe anlam kazandıran ortak öğelere ihtiyaç vardır. Çünkü toplumu meydana getiren fertler sadece maddeden ibaret olmadıkları gibi, birbirleriyle olan bağları da sadece maddî değildir. İnsanları bir arada tutan hususlar, sevgi, saygı, dostluk gibi duygusal bağlardır.²

İslâm dini, insanlar arasındaki münasebetlerin gelişmesine ve iyiliklerin yaygınlaşmasına büyük önem verir. İnsanlar arasındaki samimiyet ve sevgiye dayalı bağlılık hali, Kur'ân-ı Kerim'de: "*Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin **dostudurlar.***"³ şeklinde tanımlanmıştır. Çünkü, dostluğun gereği iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak ve dostların yardımında olmaktır. Dost olmak, birbirini sevmede, kardeş olmada ve aralarındaki muamelede, kalplerin ve gönüllerin birliğini ifade eder.

Bilindiği gibi Kur'ân'ın anlaşılabilmesi, öncelikle onun sunulduğu ve kabı niteliğindeki dilini anlamakla mümkündür. Kur'ân dili ve bu dilin ifade aracı olan harfler, kelimeler, cümleler ve onda geçen anahtar kavramlar, onun zahirî yanını oluşturduğundan, ancak bu yanını tanıdıktan sonra özüne inmek mümkün olabilir. Kur'ân'da sık sık **velî**, **halîl**, **sadîk**, **bitâne** gibi direkt veya dolaylı olarak dost anlamına gelen kelimeler kullanılmaktadır. Biz bu çalışmamızda Kur'ân-ı Kerim'in anlam örgüsü içinde önemli bir unsur olan "dostluk" kavramının ifade ettiği anlamları ve aynı anlamı ifade eden müteradif kelime kalıplarını ele alarak Kur'ân-ı Kerim ve sünnete göre dostluk hukukunu incelemek istiyoruz.

2 M. Zeki, Duman, "*Âdâbı Muâşeret*" **İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, Ed. İbrahim Kâfi Dönmez, MÜİFVY. İstanbul 2006, I/36

3 Tevbe, 9/71.

Kur'ân-ı Kerîm ve Hadis-i Şerif'lerde Dost/Dostluk Kavramları

Bir duyguyu, herkesin çoğunlukla, kendi hissedışı ve sezişi derecesinde tarif ve tahlil edeceği bilinen bir gerçektir. Ama her sübjektif davranış ve tavırda, objektifliğin etkisinin olduğu da gözden uzak tutulmamalıdır. Her şeyden önce insan sosyal bir varlık olduğu için, onun davranış ve tavırlarında, obje olarak kabul edilen toplumun büyük rolü vardır.⁴ Bu açıdan dost/dostluk ve müteradif kavramların tariflerinde bu durum dikkate alınmalıdır. Bu sebeple biz de, bir duygu olarak incelediğimiz ve tezahürleri ile tanımaya çalıştığımız dostluk kavramını ifade de kullanılan kelime ve terimlerden öncelikle bahsedeceğiz.

Dost, “bir insanı gönülden seven, onun iyiliğini isteyen, iyi ve kötü gününde yanında olan, ona yardım eden, sevilen, güvenilen, yakın arkadaş, gönüldaş, iyi görüşülen (kimse), düşman karşıtı, iyi geçinen, aralarında iyi ilişki bulunan kimse”ye denirken, ‘sevginin ilerlemiş şekli’ne *dostluk* denilir.⁵ Ahbap ve yaren kelimeleri de aynı anlamda kullanılmaktadır.⁶ Ayrıca dost, “seven, yardım eden, koruyan, birinin işini üzerine alan, idare eden”⁷ ‘yakın, hısım’ gibi anlamlara gelmektedir.

Farsça'da "seven, sevgili, yâr" anlamındaki dost kelimesinden gelen dostluk, İslâmî literatürde sadâkat, uhuvvet, meveddet, sohbet gibi değişik kelimelerle ifade edilmiş; ayrıca velî ve refik kelimeleri de başka anlamların yanında "dost" manasında⁸ da kullanılmıştır. Dostluk, hür insanlar arasında ruh birliğidir çünkü, ancak onlar birbirlerini anlayacaklar ve birleşeceklerdir.⁹

4 Raşit, Küçük, **Sevgi Medeniyeti**, Rehber Yay., Ankara 1991, s. 25.

5 Heyet, **Türkçe Sözlük**, TDKY., Ankara 1988, s. 399-400.

6 İsmail, Karagöz, **Âyet ve Hadislerin Işığında Sevgi ve Dostluk**, DİBY., Ankara 2006, s. 209.

7 İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, **Lisânü'l-Arab**, Thk. Ali Şîrî, Beyrut 1408/1988, “velî” mad. İsfahânî, Ebî'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Rağîb, **el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân**, Thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Dârü'l-Mârifet, Beyrut tsz. s. 533-534; Zebîdî, Muhammed Murtazâ Hüseyinî, **Tâcû'l-Arûs**, Kuveyt 1422/2001, XL/242; İbn Kesîr, İsmail b. Ömer, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, Kahire 1421/2000. VIII/244; Elmalılı Muhammed Hamdi, Yazır, **Hak Dini Kuran Dili**, Eser Neşriyat, ysz. tsz. VIII/5335.

8 Ebu'l-Bekâ, Eyyüb b. Musa el-Hüseyin el-Kefevî, **Külliyât (Mu'cemü fi'l-Mustalahâtî ve'l-Furuku'l-Lügaviyye)**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993/1413, s. 917; Mustafa, Çağrı, **“Dostluk” DİA**, İstanbul 1994, IX/511.

9 Hilmi Ziya, Ülken, **Aşk Ahlâkı**, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999, s. 68.

Kur'ân-ı Kerîm ve Hadis-i şeriflerde yer alan emir ve yasakların insan unsurunu hedef aldığını düşünürsek, iyi insan, iyi toplum meydana getirme prensiplerini, dostluk kavramı içinde düşünmek durumunda kalırız. Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın sevdiği ve Allah(cc) tarafından sevilen fertten ve toplumdan bahsederken, onların vasıflarını farklı yerlerde ayrı ayrı zikretmekte ve bu vasıfları müşahhas esaslara bağlamaktadır.¹⁰

Dostluk hukuku noktasında, dinî ve ahlâkî inanç ve anlayışların, sosyal ilişkiler üzerindeki etkileri bilinmektedir.¹¹ Mesela, *"Dininize uyanlardan başkasına inanmayın"*¹² mealindeki âyetle dinin, Allah-insan ilişkisi yanında, sosyal ilişkilerin de temel ölçüsü olduğu ortaya konmaktadır.

*"Sizin dostunuz Allah, O'nun elçisi ve iman edenlerdir"*¹³ mealindeki âyette mü'minlerin dostlarının kimler olduğu bildirildiği gibi; dinî ve ahlâkî anlayışların, beşerî ilişkiler üzerindeki etkileri dolayısıyla kâfirlerin, zalimlerin, Yahudi ve Hristiyan'ların sadece birbirlerinin dostları olabilecekleri bildirilir. *"Ey İman Edenler! Şayet inkârı imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi dahi dost edinmeyin. Sizden kimler onları dost edinirse, işte onlar kendilerine yazık etmiş olurlar."*¹⁴ ifadeleriyle toplum hayatındaki dostlukların tesisinde kan bağı yerine inanç birliğinin esas alınması ve böylece güvene dayalı bir dostluk/birliktelik oluşturulması istenmektedir.

Kur'ân'a ve hadislere göre mü'minlerin dost edinebileceği ve edinemeyeceği kimseler vardır. Mü'minlerin dostları Kur'ân-ı Kerîm'de; Allah (cc)¹⁵, Allah'ın emir ve yasaklarına karşı gelmeyen¹⁶, insanlar için dua eden melekler¹⁷, peygamberler ve mü'minler¹⁸ olarak sayılırken; dost ve sırdaş edinilmeyecek kimseler olarak da, kâfirler¹⁹, münafıklar²⁰, Yahudi-Hristiyanlar²¹, mü'minlerin düşmanları²² ve

10 Mesela bkz. Mâide, 5/54.

11 Mustafa, Çağrıcı, *"Dostluk", İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, Ed. İbrahim Kâfi Dönmez, MÜİFVY. İstanbul 2006, I/419.

12 Âl-i İmrân, 3/73.

13 Mâide, 5/55.

14 Tevbe, 9/23.

15 Bakara, 2/107, 257; Âl-i İmrân, 3/150; Nisâ, 4/45; Enfâl, 8/40; Tevbe, 9/116; Ankebût, 29/22; Şûrâ, 42/9, 28; Câsiye, 45/19; Muhammed, 47/11.

16 Tahrîm, 66/6.

17 Şûrâ, 42/5; İnsanların dostları olarak zikredilen meleklerle ilgili olarak ayrıca bkz. Âl-i İmrân, 3/124; Enfâl, 8/9; Ra'd, 13/22; Nahl, 16/32.

18 Mâide, 5/55, 56; Enfâl, 8/72; Tevbe, 9/71; Zuhurf, 43/67.

19 Al-i İmrân, 3/28, 118; Nisâ, 4/144.

20 Nisâ, 4/89, 138-139.

şeytanlar²³ olarak sıralanmıştır. Ayrıca kimlerin dost edinilmeyeceğinin sayıldığı âyetlerde, kâfirlerin, zâlimlerin Yahûdî ve Hıristiyanların ancak birbirlerinin ve şeytanın dostları olabilecekleri de bildirilmiştir.²⁴ Ayrıca bazı âyetlerde Müslümanların putperest akrabalarıyla ilişkileri çerçevesinde, kardeşlerden de söz edilmekte ve Müslümanların bunları dost kabul etmemeleri gerektiği bildirilmektedir.²⁵

İslam ahlâkında genel anlamda bilinen ‘uhuvvet’ kavramının yanında, ‘*sadâkat*’, ‘*velî*’, ‘*halîl*’, ‘*nasîr*’, ‘*sadîk*’, ‘*vekîl*’, ‘*refîk*’ gibi daha başka kavramlarla da din kardeşliği ve dostluk konusu üzerinde durulmuştur. Konunun bu noktasında, dostluk hukuku ile alakalı terimlere, kısa mahiyetleri ile temas edeceğiz.

1- Velî

Velî; ‘v-l-y’ kökü itibariyle, “birbirine yaklaşmak, birinin işini üzerine almak, idare etmek, birine iyilik etmek, yardım etmek ve bakmak” anlamlarına gelirken; kavram olarak; “dost, seven, yardım eden, koruyan, birinin işini üzerine alan, idare eden”²⁶ gibi anlamlara gelmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de bu anlamda en çok geçen kelimedir. Tekil ve çoğul olarak (ç.evliya) yer aldığı seksen yedi âyetin kırk altısında Allah’ın insanlara dostluğu²⁷, iki âyetinde insanların Allah’a dostlukları²⁸, on âyetinde insanlarla şeytan arasındaki dostluk²⁹, diğerlerinde ise iyi veya kötüler arasındaki dostluklar³⁰ için kullanılmıştır.

Allah’ın inananların dostu olduğunu bildiren âyetlerin çoğunda *velî* kelimesinden sonra, *nasîr*, *şefî*, *vâkî*, *hamîd*, *mürşid* gibi sıfatlara veya benzer manalar ihtiva eden ifadelerle yer verilerek, dostun dostu için bir yardımcı, koruyucu, kurtarıcı, yüceltici, iyiliğe yöneltici olması, bu şekilde dostluğun sevgiye dayanması ve pratik ahlâkî

21 Mâide, 5/51, 57.

22 Mucâdele, 58/22; Mümtehine, 60/1; Allah, peygamber ve mü’minlerin düşmanları ve özellikleri hakkında ayrıca bkz. Bakara, 2/105, 109, 254; Âl-i İmrân, 3/28, 69, 118; Nisâ, 4/8; Mâide, 5/51; En’am, 6/70; Enfâl, 8/73; Tevbe, 9/23, 67; Hûd, 11/113; Câsiye, 45/19.

23 Âl-i İmrân, 3/175; Nisâ, 4/38, 76, 119; En’am, 6/121.

24 Âl-i İmrân, 3/38; Nisâ, 4/144; Mâide, 5/51, 58.

25 Tevbe, 9/23-24; Mucâdele, 58/22.

26 İbn Manzûr, a.g.e., “vly” mad. Isfehâni, a.g.e., s. 533-534; Zebîdî, a.g.e., 40/242; Ebu’l-Bekâ, a.g.e., s. 917.

27 Meselâ bkz. Bakara, 2/257; Nisâ, 4/45, 75, 119, 123, 173.

28 Yûnus, 10/62; Cum’a, 62/6.

29 Meselâ bkz. Nisâ, 4/76; A’râf, 7/27, 30.

30 Meselâ bkz. Nisâ, 4/139, 144; Enfâl, 8/72.

sonuçlar doğurması gerektiğine işaret edilmiştir.³¹ Müminlerin kardeş olduğunu³², vaktiyle onlar birbirine düşman iken Allah'ın gönüllerini kaynaştırmasıyla dost ve kardeş olduklarını³³ bildiren âyetler de geniş kapsamlı dostluğun önemini anlatmaktadır.

‘*Vâlî*’ ve ‘*Mevlâ*’ kelimeleri de, ‘*velî*’ kelimesi ile aynı anlamda kullanılırken,³⁴ dost anlamında ‘*velî*’ kavramı Kur’ân’da, hem Allah için hem de kul için kullanılmaktadır. Kur’ân’da on iki âyette³⁵ Allah’ı nitelemekte olan ‘*Mevlâ*’ kavramı, sadece Allah için kullanılmıştır.³⁶ Mü’min için ‘Allah’ın velîsi’ denilirken, ‘Allah’ın mevlâsı’ denilemez. Çünkü *Mevlâ* kelimesinde, sahip olma, malik olma, işlerini yönetme ve koruma anlamı vardır.³⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de, “*Allah mü’minlerin velîsidir*”³⁸, “*Allah iman edenlerin mevlâsıdır*”³⁹ buyrulmaktadır.

Allah’ın kuluna dost olması, kulun kendisi ile Allah’a kavuşacağı hususi bir ihsan çeşididir. Allah’ın kendisine dost olmak isteyen kuluna, bu dostluğun yollarını ve vesilelerini kolaylaştırması; kendisini hakıyla bilip tanımak isteyen de yardımcı olması, O’nun kuluna olan dostluğunun ve sevgisinin göstergesidir. Kulların dostluğu açısından düşünüldüğünde de velî, dost ve yardımcı olmanın gereği, iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmaktır. Bu aynı zamanda mü’min olmanın da gereğidir. Dost olmak, birbirini sevmeye,

³¹ Mesela bkz., Bakara, 2/257; Âl-i İmrân, 3/68; Mâide, 5/56

³² Hucurât, 49/10.

³³ Âl-i İmrân, 3/103.

³⁴ Isfehânî, a.g.e., s. 533; Ebu’l-Bekâ, a.g.e., s. 870.

³⁵ Bakara, 2/286; Âl-i İmrân, 3/150; En’âm, 6/62; Enfâl, 8/40; Tevbe, 9/51; Yûnus, 10/30; Hac, 22/78; Muhammed, 47/11; Tahrîm, 66/2, 4.

³⁶ Zebîdî, a.g.e., XL/253; Suat, Yıldırım, **Kur’ân’da Ulûhiyyet**, Kayıhan Yay., İstanbul 1987, s. 190; Ahmed Sâim, Kılavuz, “*Velî*” **İslâm’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, Ed., İbrahim Kâfi Dönmez, MÜİFVY. İstanbul 2006, IV/2137. “*Mevlâ*”: “Köle, azad edilmiş köle, amcaoğlu, komşu” gibi anlamlara gelir. Ancak Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın mevlâ olarak geçtiği yerlerde “yardımcı koruyucu, şefaatçi” anlamına geldiği bildirilmektedir. Bkz., Isfehânî, a.g.e., s. 533-534.

³⁷ İbn Manzûr, a.g.e., “vly” md; Hâzin, Ali b. Muhammed **Lübâbü’t-Te’vîl fî Meâni’t-Tenzîl**, Kahire, 1381, I/401

³⁸ Âl-i İmrân, 3/68. Aynı kökten gelen “tevellî” kelimesi dost edinmek anlamına geldiği gibi, lafzen ve takdiren “an” harf-i cerri ile kullanıldığı zaman yüz çevirmek anlamına gelir (İbn Manzûr, a.g.e., “vly” md; Isfehânî, a.g.e., s. 534) Mesela dost edinmek anlamı için bkz. Mâide, 5/56; yüz çevirmek anlamı için bkz. Âl-i İmrân, 3/32.

³⁹ Muhammed, 47/11.

birbirine muamelede ve birbirine kardeş olmada kalplerin ve gönüllerin birliğini ifade eder.⁴⁰

Allah, sâlih kullarını dost edinir. Her kim, insanların kızması pahasına Allah'ı dost edinmekle onu razı ederse Allah o kimseyi insanların nazarında yüceltir. Kim de Allah'ın gazabına rağmen insanları razı ederse, artık onu Allah'ın azabından hiçbir şekilde kurtarmak mümkün olamaz.⁴¹

Kur'ân sık sık Allah(cc)'ın velî edinilmesini emrederek, Allah'tan başkasını velî edinenlerin durumu, *"Allah'tan başkasını dayanak edinenlerin durumu, örümceğin durumuna benzer: Örümcek, (ağını) kendine bir yuva yapar, halbuki yuvaların en çürüğü, şüphesiz örümceğin yuvasıdır"*⁴² meâlindeki âyette olduğu gibi kınanmıştır.

Mü'minlerle kafirlerin yan yana, içice yaşadığı bir dünyada dostluk da bir şahsiyet çizgisidir. İşte Kur'ân, bu konuda da mü'mine rehberlik ederek, mahiyet olarak, mü'minler için Allah'tan başka dost ve yardımcı olmadığı,⁴³ Allah'ın iman edenlerin dostu olduğu ve mü'minleri zulmetten nûra çıkaracağı,⁴⁴ dost ve yardımcı olarak Allah'ın kâfi olduğu,⁴⁵ Allah'ı bırakıp da şeytanı dost edinenlerin apaçık hüsranda oldukları,⁴⁶ Allah'tan, Peygamber'den ve mü'minlerden başkasının sırdaş edinilemeyeceği,⁴⁷ mü'minlerin, kendileri dışında kâfirleri, Yahudi ve Hristiyanları dost edinmemeleri gerektiği,⁴⁸ daha önce kitap verilenlerden ve kâfirlerden dini eğlence ve oyun yerine koyanları dost edinmeme,⁴⁹ din hususunda mü'minlerle savaşırları ve mü'minleri yurtlarından çıkaranları ve çıkarılmasına yardım edenlerin dost edinilmemesini,⁵⁰ inkarı imana tercih eden, Allah'a ve Peygambere düşmanlık eden kişiler babalar, oğullar ve kardeşler bile olsa onların dost edinilmeyeceği, sevgi beslenemeyeceği,⁵¹ zalimlerin ne bir dostu ne de şefaâtçisinin

40 Küçük, a.g.e. s. 91.

41 Tirmîzî, Muhammed b. İsa, **Sünen**, Çağrı Yay. İstanbul 1413/1992, Zühd, 64.

42 Ankebût, 29/41.

43 Bakara, 2/107; Tevbe, 9/74; 'Ankebût, 29/22; Şûrâ, 42/31.

44 Âl-i İmrân, 3/68.

45 Nisâ, 4/45.

46 Nisâ, 4/119.

47 Tevbe, 9/16.

48 Âl-i İmrân, 3/38; Nisâ, 4/144; Mâide, 5/51, 58.

49 Mâide, 5/57.

50 Mümtahine, 60/8-9.

51 Tevbe, 9/23; Mücâdele, 58/22,

olmadığı,⁵² Allah'ın dostları olan kişilere korku olmadığı, onların mahzun da olmayacakları⁵³ bildirilmektedir.

Bu âyet-i kerîmelerin yanında, Hz Peygamber'den bize rivâyet edilen pek çok hadiste, Allah'a dost, yakın ve sevgili olan kişilerden bahsedilmiştir. Mesela: *“İnsanlardan kim olduğu bilinmeyen, kabilelerinin gariplerinden ve aralarında sıhrî bir yakınlıkta bulunmayan bir topluluk gelir. Onlar Allah için birbirlerini severler ve Allah yolunda saf olurlar. Allah, kıyâmet gününde kendilerine nurdan bir minber hazırlar ve onları bu minber üzerine oturtur. Bütün insanlar korktukları halde onlar korkmazlar. Onlar, Allah'ın dostlarıdır; onlar için korku yoktur ve mahzun da olmayacaklarıdır.”*⁵⁴

*“Kim, insanların kızması pahasına Allah'ı **dost** edinmekle O'nu râzı ederse Allah o kimseyi insanların nazarında yüceltir. Kim de Allah'ın gazabına rağmen insanları râzı ederse, artık onu Allah'ın azabından hiçbir şekilde kurtarmak mümkün olmaz.”*⁵⁵

*“Allah bir kulunu sevdiğinde, onun gören gözü, işiten kulağı, tutan eli, yürüyen ayağı olur. Bu kul Allah'tan bir şey dilese dileği kabul edilir. Allah'a sığındığında da Allah onu korur. Allah, **velîsine** düşman olan kimselere harb ilân eder.”*⁵⁶

*“Allah Teâlâ, kıyâmet gününde şöyle diyecek; ‘Benim celâlim adına birbirlerini sevenler nerede? Gölgeyden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı şu günde onları gölgede gölgelendireyim.’”*⁵⁷ hadisi şerifleri bunlardan bir kaçıdır.⁵⁸

2- Halîl

Dost manasında en fazla kullanılan kavramlardan bir tanesi de ‘halîl’dir. ‘Halîl’ kelimesi, “samimi ve gönülden olan dost, sevgisini mahbubunda birleştiren ve bu sevgisi, kalbinin her yanına nüfûz eden, samimi dost” demektir. ‘Hille/Hülle(t)’ kelimesi de samimi ve gönülden dostluk kurmak, arkadaşlık etmek anlamında kullanılır ve

⁵² Mü'minûn, 40/18.

⁵³ Yûnus, 10/62.

⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Çağrı Yay. İstanbul 1413/1992, V/343; Başka rivayetler için bkz. Buhârî, Muhammed b. İsmail, **Sahîh**, Çağrı Yay. İstanbul 1413/1992, Rikâk, 38; İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, **Sünen**, Çağrı Yay. İstanbul 1413/1992, Fiten, 16.

⁵⁵ Tirmizî, Zühd 64.

⁵⁶ Buhârî, Rekaik 38; İbn Mâce, Fiten 16.

⁵⁷ Müslim, Birr 37.

⁵⁸ Hz. Peygamber'den bu konu ile ilgili rivayet edilen hadisler, bütün hadis kitaplarında, özellikle “zühd” ve “rekâik” bölümlerinde yer almaktadır.

sevgide vahdet ifade eden kelime, ortaklık kabul etmeyen bir sevmenin kalbin derinliklerine nüfuz ederek kökleşen engin dostluğun⁵⁹ ifadesidir.

Kelime ‘*velî*’ lafzına kıyasla Kur’ân-ı Kerîm’de daha az zikredilmektedir. Dost veya dostluk anlamında Kur’ân’da *Halîl*, *hülle*, *ehillâ* gibi değişik şekillerde Kur’ân’da⁶⁰ ve hadislerde⁶¹ tekil ve çoğul olarak geçmektedir. Dünyada insanlar, iman edip salih ameller işleyebilirlerse Allah Teâlâ’nın dostluğunu kazanır. Kur’ân’da bu konuda, nimetlere şükreden, salih, muhsin⁶² insanlara önder⁶³ vefâkâr⁶⁴ ve dost (halîl)⁶⁵ olarak nitelediği Hz. İbrahim’in⁶⁶ ve Hz. Peygamber’in bizim için örnek olduğu⁶⁷ bildirilmiştir.

Dostluğun mertebesinde sevenle sevilen arasında üçüncü bir şahıs yoktur. Bu da kul ile Allah arasında olması gereken zirve halin adıdır. Bir hadislerinde Hz. Peygamber (s.a.v), kendisini kastederek, “*Arkadaşınız Allah’ın dostudur*”⁶⁸ demiştir.

Dostluk/sadâkat kuvvetlendiği zaman kardeşlik hali olan ihve(t) şeklini alır. Eğer kardeşlik, ziyadeleşirse bu durumda ‘dostluk’ anlamına gelen hülle(t) halini alır. Bu nedenle, her *halîl* aynı zamanda bir *habîb*/sevgili’dir; ancak her *habîb* bir *halîl* değildir.⁶⁹

Allah Teâlâ’nın Hz. İbrahim’i dost (halîl) edindiğini⁷⁰, âhirette

59 İbn Manzur, a.g.e., “H-l-l” md; Asım Efendi, **Kamus Tercümesi**, III/1279; Zebidî, a.g.e., “hll” mad. Ebu’l-Bekâ, a.g.e., s. 398, 433; Komisyon, **Mücemu’l-Vasit**, Çağrı Yay., İstanbul 1406/1986, s. 253; Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, **el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân**, Beyrut 1952, II/266; Hâzin, a.g.e., I/390; Karagöz, İsmail, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, DİBY., Ankara 2005, s. 227; Mehmet Yaşar, Soyalan, **Elmalı Tefsirinde Kur’ânî Terimler ve Deyimler**, Ağaç Yay., İstanbul 2003, s. 135.

60 Halîl, hülle, ehillâ kelimelerinin tekil ve çoğul olarak geçtiği âyetler için bkz. Bakara, 2/254; Nisâ, 4/125; İbrâhîm, 14/31; İsrâ, 17/73; Furkan, 25/28; Zuhruf, 43/67.

61 Mesela bkz. Buhârî, Enbiyâ, 9,14; Rikâk, 51; Tevhîd, 24; Müslim b. Haccac, **Sahîh**, Çağrı Yay. İstanbul 1413/1992, İmân, 322; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as, **Sünen**, Çağrı Yay. İstanbul 1413/1992, Edeb, 16.

62 Sâffât, 37/111.

63 Meryem, 19/41.

64 Necd, 53/37.

65 Nisâ, 4/125.

66 Meryem, 19/41.

67 Ahzab, 33/21.

68 Tirmizî, Menâkıb, 15, 17; İbn Mâce, Mukaddime, 11.

69 İsmail Hakkı, Bursevî, **Furûku Hakkî**, Dersâdet 1310, s. 157.

70 Nisâ, 4/125.

zalimlerden birinin, *"Keşke falanı dost (halîl) edinmeseydim"*⁷¹ şeklindeki pişmanlığını anlatan âyetlere göre hülle kelimesi, ilgili diğer terimlerden daha dar kapsamlı, fakat daha içten ve güçlü bir dostluğu ifade etmektedir. *"Kişi dostunun dini üzerinedir. Kimi dost edindiğinize iyi bakın"*⁷² *"Allah, İbrahim'i dost edindiği gibi beni de dost (halîl) edindi"*,⁷³ *"Eğer ben yer halkından bir kişiyi dost edinmek isteseydim, Ebû Bekir'i edinirdim. Fakat sizin sahibiniz/arkadaşınız, Allah'ın halilidir."*⁷⁴ ve *"Ben (Allah'tan başka) her dostun dostluğundan ayrılıyorum"*⁷⁵ hadislerinde de kelime, samimi dost anlamında kullanılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'deki: *"O gün dostlar bile birbirine düşman kesilecektir; sadece Allah'tan korkanlar böyle olmayacaktır."*⁷⁶ âyeti ve *"İman etmiş kullarıma söyle: Alış-veriş ve dostluğun olmadığı o gün gelmezden evvel, dosdoğru namaz kılsınlar ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden gizli ve açık infak etsinler"*⁷⁷ âyet-i kerîmeleri birbirlerini dünya menfaatleri için seven, şahsî çıkarları için dostluk kuran kimselerin kıyamet gününde birbirine düşman olacağını belirtmektedir. Zira onları birbirine bağlayan şahsî çıkarlar ve nefsânî hazlar son bulmuştur. Parasıyla veya nüfuzuyla insanları kendi etrafında toplayan kimselerin, arkalarından gidilecek insanlar olmadığı artık anlaşılmıştır. İşte o zaman suçlamalar başlayacak, kötü kimseler uydukları liderlerini *"Bizi baştan çıkaran, doğru yoldan uzaklaştıran budur"*⁷⁸ diye suçlayacaklar; fakat başının telâşına düşmüş o liderler bu nevi suçlamaları kabul etmeyip kendilerini savunacaklardır.⁷⁹ Nitekim Firavunun sarayında onunla beraber yaşayan sihirbazlar, iman edince, kendilerine yapılan bütün tehditlere rağmen inançlarından dönmediler. O ana kadar dostluk gibi gözükken birliktelikleri en büyük düşmanlığa dönüşmüştü.⁸⁰ Çünkü menfaate dayalı birlikteliklerin/dostlukların ömrü menfaat kadardı. Menfaat ortadan kalkınca o dostluklar belki de en büyük düşmanlıklara dönüşebilmektedir.

71 Furkân, 25/28.

72 Ebû Dâvud, Edeb, 19.

73 Müslim, Mesâcid, 82.

74 İbn Mâce, Mukaddime, 11; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I/377, 389

75 Tirmizî, Menâkıb, 14.

76 Zuhurf, 43/67.

77 İbrahim, 14/31 Benzer bir âyet için bkz. Bakara, 2/254.

78 Bkz., A'râf, 7/38; Ahzâb, 33/ 67.

79 Mesela bu anlamda şeytanın savunması için bkz. İbrahim, 14/22.

80 Mesela bkz. A'râf, 7/125-126.

Buna karşılık, dostluklarında takvayı esas alan, birbirini sadece Allah rızâsı için seven kimseler ise, "*Muttakiler hariç olmak üzere, o gün, **dostların** kimi kimine (hep) düşmandır.*"⁸¹ âyetinde ifade edildiği gibi dünyada olduğu şekilde, âhirette de birbirlerine dost ve destek olacaklardır. İlâhî nimetler içinde yüzerken dostlarını hatırlayacaklar, onları arayıp soracaklar ve dostlarının da kendileri gibi bahtiyar olması için Cenâb-ı Hakk'a niyazda bulunacaklardır.

İnsan kendisine sırdaş ve yakın arkadaş edineceği kişilere elbette dikkat etmelidir. Çünkü, Hz. Peygamber: "*İnsan, **dostunun** yaşayış tarzından etkilenir. O halde her biriniz dost edineceği kişiye dikkat etsin!*"⁸² buyurmuştur. Çünkü, "*Onların yanlarına bazı arkadaşlar kattık; sonra bunlar, önlerinde bulunanı da arkalarında olanı da onlara şirin gösterdi*"⁸³ âyetinde inkârcılara sapkınlıklarını arttıran kötü dostların musallat edildiği de bildirilmiştir. Bu arkadaşların, insanın ya dışında veya içinde olabileceği, dışındakilerin "inkar davetçileri ve öncüleri" olan insanlar; içindekilerin ise kişiye vesvese veren, onu günah ve kötülöklere, haksızlıklara kıskırtan şeytanlar olduğunu ifade edilir.⁸⁴

'*Halîl*' insanın en yakın dostu, hemen her fırsatta beraber olduğu kişi demek olduğuna göre, böylesine uzun ve samimi görüşmelerden karşılıklı etkilenmemek düşünülemez. Hadis bu etkilenmenin neticesine dikkat çekmekte ve "*Kişi, **dostunun** gidişâtı ve dinî üzeredir*" tespitini yapmaktadır. Zaten gerçek dostluk, ancak dinî uyumluluk ile gerçekleşir. Ya da en azından dostluklar neticede dostları aynı dinî duygu ve yaşayışı paylaşmaya götürür.

Gazâlî, "*Eğer kendime candan bir dost edinecek olsaydım Ebû Bekir'i tercih ederdim; fakat arkadaşınız Allah'ın dostluğunu tercih etmiştir*"⁸⁵ mealindeki hadise dayanarak *halîl* kelimesinin, başka bütün dostları aşacak ölçüde, gönlü kaplayan en büyük, en seçkin dostu ifade ettiğini belirtmiştir. Bu anlamı dolayısıyla Hz. Peygamber'in Allah ile olan dostluğunu bu kelime ile Ebû Bekir ve Ali(ra) gibi önde gelen sahâbîlere karşı olan dostluğunu da uhuvvet vb. deyimlerle açıkladığını hatırlatmıştır.⁸⁶ Bununla birlikte hadislerde müslümanlar arasındaki dostluk için de hülle kelimesinin kullanıldığı

81 Zuhurf, 43/67.

82 Ebû Dâvûd, Edeb 16; Tirmizî, Zühd 45.

83 Fussilet, 41/25

84 İbn 'Aşûr, Muhammed Tâhir, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, Tunus, tsz., XXIV/274.

85 İbn Mâce, Mukaddime, 11; Tirmizî, Menâkıb, 14

86 Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed, **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**, çev. Ahmet Serdaroğlu, Çağrı Yay. İstanbul 1406/1985, II/193-194.

görülmektedir.⁸⁷ Ayrıca ashaptan bazıları Hz. Peygamberi kastederek "halîlî" (dostum) ifadesini kullanmışlardır.⁸⁸

3- Hamîm

Dostlukla ilişkili olarak, yakın, hısımlık, dost gibi anlamlara⁸⁹ gelen ve Kur'ân'da da aynı anlamda kullanılan 'hamîm' kelimesi, 'dost' anlamında üç âyette⁹⁰ geçmektedir. 'Sadîk' ve 'Halîl' lafızlarında olduğu gibi, 'hamîm' kelimesindeki sıcaklık, kalbin derinliklerine işlemektedir. Bu sıcaklık sebebiyle olsa gerek, kelime aynı zamanda 'kaynar su' anlamında⁹¹ onbeş âyette⁹² kullanılmaktadır.

"Zalimlerin hiçbir **dostu**, isteğine uyulacak hiçbir şefaatçisi olmayacaktır"⁹³ mealindeki âyette şefî kelimesi ile beraber geçtiği gibi, diğer âyetlerde de aynı anlamdaki velî⁹⁴, sadîk⁹⁵ kelimeleri ile beraber geçmektedir.

Kelime Kur'ân'da isim veya sıfat olarak geçtiği yerlerde⁹⁶, kelimenin menfî manada kullanılması, anlamındaki bu sıcaklığı ilikleri donduran bir soğukluğa dönüştürmektedir. İnsan, dostunun sıcak ilgisi, bakışları ve kendisine cesaret ve kuvvet veren varlığıyla sevinirken; bir anda, telaş, korku, endişe ve dehşetle yalnız ve yardımcısız ve kendi başına kalakalmasını da muhtevasında barındırmaktadır.⁹⁷ Çünkü, "*Onların yanlarına bazı arkadaşlar kattık; sonra bunlar, önlerinde bulunamı da arkalarında olanı da onlara şirin gösterdi*"⁹⁸ ve "*İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş!*"⁹⁹

87 Buhârî, Salât, 80, Menâkıbü'l-Enşâr, 45.

88 Buhârî, Teheccüd, 33; Zekât, 4; Savm, 60.

89 İbn Manzûr, A.g.e., "h-m-m" md. Komisyon, **Mu'cemü'l-Vecîz**, Mısır 1415/1994, s. 173; Ebu'l-Bekâ, a.g.e., s. 360; İbn Kesîr, a.g.e., VIII/244; Yazır, a.g.e., VIII/5335

90 Ğâfir, 40/18; Hâkka, 69/35; Meâric, 70/10.

91 İbn Manzûr, a.g.e., "h-m-m" md; Isfehâni, a.g.e., s. 130; Yazır, a.g.e., VIII/5335.

92 Bkz., En'âm, 6/70; Yûnus, 10/4; Hacc, 22/19; Sâd, 38/57; Vâkıa, 56/45.

93 Mü'min, 40/18.

94 Bkz., Fussilet, 41/34.

95 Şu'arâ, 26/101.

96 Şu'arâ, 26/101; Fussilet, 41/34.

97 Hidayet, Aydar, **Kur'ân'a Göre Dostluk ve Arkadaşlık**, Yayınlanmamış. YL. Tezi, İstanbul 1986, s. 20.

98 Fussilet, 41/25.

99 Fussilet, 41/35.

âyetlerinde, inkârcılara sapkınlıklarını arttıran kötü dostların musallat edildiği de bildirilmiştir.

İkinci âyette, düşmanlığın dostluğa dönüşmesi için, kötülüğün en güzel davranışla uzaklaştırılması istenmektedir. Tefsirlerde bu husus, birisi kötülük yaptığında onu affetmek bir iyiliktir; ama bundan daha iyi olanı, onun yaptığı kötülüğe iyilikle karşılık vermektir. Eğer bu tavır gösterilebilirse, amansız düşman bile sıcak bir dost haline gelir¹⁰⁰ şeklinde dile getirilir.¹⁰¹ Ayrıca buradaki iyilikten kastın Hz. Peygamber'in müşriklere karşı göstermesi gereken tavır; kötülükten kastın da, onların yaptığı kötülükler olduğu ifade edilir ve Hz. Peygamber'e "sana yakışan davranış iyilik, onlara yakışan da kötülüktür. İyilikle kötülük bir olmaz; yani eğer sen iyilik yaparsan dünyada saygınlığı, âhirette de sevabı hak edersin; onlar da (kötülükleri nedeniyle) bunun tersini hak ederler. Şu halde onların kötülüklerine yönelmeleri senin iyiliği sürdürmene engel olmamalıdır. Onların barbarca ve câhilce hareketlerini bütün tutumların en güzeliyle savmaya bak; eğer onların kötü huylarına karşı sabrını ısrarla sürdürür, terbiyesizliklerine öfkeyle, verdikleri zararlara eza ve cefa ile karşılık vermezsen, bir gün gelir onlar da kendi kötü huylarından dolayı utanır, o çirkin davranışlarını da artık terk ederler"¹⁰² denilmektedir.

Bu âyetle, kötülüğe iyilikle karşılık vermenin, düşmanlıkları sıcak dostluklara çevireceği kesin bir dille ifade edilmiştir. Bu tavır, ahlâk psikolojisi, toplumsal barış ve dostluk hukuku açısından son derece önemlidir. Kötülüğe kötülükle karşılık vermek, insanlar arasında dostluk ve kaynaşmaya engeldir ve toplumsal ilişkileri zedeleyen bir tutumdur. Nitekim hem dostlar arasında hem de toplum içerisinde, kötülüğe iyilikle karşılık vermenin, bütün ahlâk güzelliğini ve hilm çeşitlerini kapsadığı belirtilmektedir. Bu hususta Abdullah b. Abbas'ın: "Mümin kişi bu erdemli işleri yaparsa, Allah onu şeytanın etkilerinden korur, düşmanının dahi ona saygı duymasını sağlar"¹⁰³ sözü nakledilmektedir.

100 Zemahşerî, Cârullah Mahmud b. Ömer, **el-Keşşaf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl**, ysz, 1966/1385, III/392.

101 Kötülüğe iyilikle karşılık verme, bireysel hakların ihlâliyle ilgili olup kamu haklarını kapsamadığına dair bkz., Buhârî, Menâkıb, 32; Hudûd, 10, 12; Müslim, Hudûd, 8, 9; Fezâil, 77

102 Râzî, Fahrüddin, **Tefsîr-i Kebîr ve Mefâtihu'l-Gayb**, Daru'l-Fikr, Beyrut 1401/1981, XXVII/126-127.

103 İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib, **el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz**, thk., Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed, Lübnan 1993, V/16.

4- Sadîk

Sadâka/sadîk kelimeleri, dostluk ve arkadaşlık anlamında kullanılan kelimelerden olup, sâdk kökünden alınma bir kavramdır.¹⁰⁴ Çok doğru sözlü olan, ameli sözünü doğrulayan anlamında¹⁰⁵ iki âyette geçer.¹⁰⁶

Bu konuda ‘sadîk’ ve ‘halîl’ kelimeleri arasındaki farkı ve kullanım şeklini ifade etmek üzere: “*Sadâka*/الصدقة, sevgi üzerinde kalplerin ittifak etmesidir denilmektedir. Bu sebeple, falanca Allah’ın sevgilisi/innihû *habîbuhu* ve onun dostu/innihû *halîlühû* dendiği halde, Allah, müminin dostudur/innellâhe sadîku’l-mü’mîn denilemez.”¹⁰⁷ Sadîk lafzının, mânâ yönüyle dostlukla yakın ilişkisi, izaha gerek duymayacak kadar açıktır.

Kur’ân’da bu kelime, “*Sıcak bir dost*”¹⁰⁸ şeklinde insanın içini rahatlatan, huzur ve sükûnet verici bir tarzda kullanılmıştır. Her hal ve hareketinde doğruluğu kendilerine şiar edinen, kişinin önemseydiğini önemseyen ve bu ölçüden şaşmayanlar, en samimi dostlarıdır. Bu yüzden ‘sadîk’a dostların hası denilmiştir.¹⁰⁹

“*Şimdi bizim ne şefaatçilerimiz var ne de samimi bir dostumuz.*”¹¹⁰ âyetinde geçtiği gibi, sadece iki âyette dost anlamına gelmektedir. “*...Arkadaşınızın evinden yiyecek içmenizde bir sakınca yoktur...*”¹¹¹ âyetinde dostlar, anne baba, erkek ve kız kardeşler, amca, dayı, hala ve teyze ile aynı değerle kabul edilip, bunların evlerinde yemekte bir güçlüğü olmadığını bildirilmiştir. ‘*Sadîk*’ lafzıyla ifade edilen dostu Kur’ân bu âyette, evine izinsiz olarak girilebilecek, ekmeğinden rahatlıkla yenilebilecek kimseler grubunda zikretmektedir. Böylece bu vasıftaki dostu, en yakın akrabalar arasında zikretmektedir.

5- Bitâne

Kelimenin kök manası, “bir örtünün bir elbisenin iç yüzü, astarı”¹¹² gibi anlamlara gelmektedir. Kelime istiâre yoluyla insanın

104 Ebu’l-Bekâ, a.g.e., s. 544; Hüseyin Yusuf Musa-Abdulfettah es-Sa’îdi, **el-İfsâh fî fıkhi’l-Luğa**, Mektebu’l-İlâmî’l-İslâmî, Beyrut 1404, I/129.

105 İsfehânî, a.g.e., s.278.

106 Yûsuf, 12/46; Meryem, 19/41, 56.

107 Askerî, Ebû Hilal, **el-Furûk fî’l-Luğa**, Dâru’l-Âfâki’l-Cedîde, Beyrut 1991/1411, s. 115.

108 Şu’arâ, 26/101

109 İbn Manzûr, a.g.e., XII/62-63; Nesefî, Abdullah b. Ahmed, **Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl**, Kahraman Yay. İstanbul 1984, IV/481.

110 Şu’arâ, 26/100-101.

111 Bkz. Nûr, 24/61.

112 İsfehânî, a.g.e., s. 51; İbn Manzûr, a.g.e., “btn” mad.

sırlarını bilen sırdaş manasında kullanılmıştır. Bu anlama uygun olarak, bir insanın başkalarının bilmediği özel işlerine, sırlarına vakıf olan dostuna ‘bitâne’¹¹³ denilmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de sadece “*Ey iman edenler! Sizden olmayanları bitâne/sırdaş edinmeyin*”¹¹⁴ âyetinde geçmektedir. Birçok âyette, müminlerin birbirlerinin dostu ve kardeşi olduklarını¹¹⁵, bunların dışındakilerin müslümanların önemli sırlarını öğrenecek derecede dostları olamayacakları¹¹⁶ ifade edilmiştir.

İslâm’dan önce Medine’de Araplarla Yahudiler arasında dostluk anlaşmaları vardı. Müminler İslâm’dan sonra da Yahudilerle bu dostluğu devam ettirmek istediler. Fakat onlar dost gibi davransalar da her fırsatta müminlerin aleyhine çaba harcıyorlardı. Bu sebeple Allah kâfirlerle münafıklara karşı müminleri uyararak onlardan sırlarını söyleyecek kadar samimi dostlar edinmemelerini, onlara karşı ihtiyatlı davranmalarını, gerçekte düşman oldukları halde dost görünenlere sırlarını açmamalarını emretti.¹¹⁷

Kur’ân’da, “*Onları hidayete erdirmek sana ait değildir. Fakat Allah, dilediğini hidayete erdirir*”¹¹⁸ âyeti ile ilgili yapılan tefsirlerde, “Ensar topluluğunun Kureyza ve Nâdir oğulları ile akraba olduklarını; İslâm’a girmelerini umarak onlardan zekat almaktan şiddetle kaçındıklarını” dile getirmektedir.¹¹⁹ Ayrıca “*Ey iman edenler! Mü’minleri bırakıp da kafirleri dost edinmeyin*”¹²⁰ âyetindeki yasak hakkında da tefsirlerde şu bilgilere yer verilmektedir. Bu yasağın sebebi, Medine’deki Ensar ile Nadir ve Kurayza oğulları arasında dünürlük, dostluk ve süt-kardeşliği bağlarının var olmasıydı. Bu âyetin vahy edilmesinden sonra bu ilişkiler kopunca onlar, “Yâ Resûlallah

113 İbn Manzur, a.g.e., “btn” mad.; İsfahânî, a.g.e., s. 51; Taberî, Muhammed b. Cerîr, **Câmi’u’l- Beyân ‘An Te’vîli Âyi’l-Kur’ân**, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1408/1988, VII/138; İbn Kesîr, a.g.e., I/164; Yazır, a.g.e., II/1162; Kurtubî, a.g.e., III/178

114 Âl-i İmrân, 3/118

115 Hucurât 49/10.

116 Nisâ 4/144; Mâide 5/51.

117 Şevkânî, Muhammed b. Ali, **Fethu’l-Kadîr**, Beyrut 1412/1991, I/418.

118 Bakara, 2/272

119 Suyûtî, Celâleddîn, **ed-Dürrü’l-Mensûr fi’t-Tefsîri bi’l-Me’sûr**, Kahire 1424/2003, I/357 (كان أناس من الأنصار لهم أنساب وقرابي من قريظة والنضير وكانوا يتقون) / Ensar, Nadiroğulları ve Kureyza oğulları ile yakın akraba idiler ve onların Müslüman olmalarını umarak onlardan sadaka alınmasından sakınıyorlardı.)

120 Nisâ, 4/144.

kimi dost edineceğiz? dediklerinde Allah Resûlü: “Muhâcirîni” diye cevap vermiştir.¹²¹

Bu âyette geçen, ‘sizin dışınızdakileri’ ifadesinin bazı müfessirler tarafından, sözleri ve davranışlarıyla İslam'a ve Müslümanlara karşı düşmanlıklarını belli eden kişilerin kastedildiğini, bazıları tarafından da bütün gayrimüslimleri kapsadığı¹²² görüşüne karşılık; bazıları da bu görüşün, müminlerin kendilerine ve inançlarına düşmanlık beslemeyen inançsızlara iyilik yapmaya ve adil olmaya açıkça izin veren âyet¹²³ ile çeliştiğini ifade etmektedir.¹²⁴

6- Velîce

‘v-l-c’ kökünden gelen ve kişinin ehlinden olmayan güvendiği insan, sırdaş kişi¹²⁵ anlamına gelen kavram, Kur’ân-ı Kerîm’de sadece bir yerde¹²⁶ geçmektedir.

Allah Teâlâ “*Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş/bitâne edinmeyin*”¹²⁷ meâlindeki âyetle mü’minler için, sosyal münasebetlerde takip etmeleri gereken stratejiyi özetlerken; “*Yoksa Allah sizden cihad edenleri ve Allah’tan, Peygamber’inden ve müminlerden başkasını sırdaş/velîce edinmeyenleri ortaya çıkarmadan, kendi halinize bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yapıp ettiklerinizden haberdardır.*”¹²⁸ meâlindeki âyette de onları bu stratejiye uyma noktasında ikaz etmektedir.

Âyette Müminlerin insanî ölçüler içinde büyük bir özveri olarak nitelenebilecek böyle bir çabayı, bu imtihan sürecinin tabii bir uzantısı ve bir görev olarak telakki etmeleri, her an böyle bir çağrıya

121 Hâzin, a.g.e., I/511; (والسبب في هذا النهي ان الأنصار بالمدينة كان لهم من يهود بني (النضير وقريظة حلف ومودة ورضاع فقالوا يا رسول الله من نتولى فقال المهاجرين

122 Taberî, a.g.e., VII/138; İbn Kesîr, a.g.e., I/164

123 Bkz. “Allâh sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adâletli davranmaktan men etmez. Çünkü Allâh, adâlet yapanları sever. Allâh sizi, ancak sizinle din hakkında savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanıza yardım eden kimselerle dost olmaktan men eder. Kim onlarla dost olursa, işte zâlimler onlardır.” Mümtahne, 60/8-9.

124 Muhammed, Esed, **Kur’ân Mesajı Meal-Tefsir**, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yay. İstanbul 1999, I/112. Mü’minlerin kimleri sırdaş edinmemeleri gerektiğine ilişkin görüşler hakkında geniş bilgi için bkz. Râzî, a.g.e., VIII/214-216.

125 İbn Manzûr, a.g.e., “vlc” md; İsfahânî, a.g.e., s. 532.

126 Tevbe, 9/16.

127 Âl-i İmrân, 3/118.

128 Tevbe, 9/16.

karşılık verebilmek için kendilerini ruhen hazırlamaları gerektiği bildirilmektedir.¹²⁹

7- Karîn

Kur'ân'da dost anlamında geçen bir başka kelime de **karîn** (çoğulu kurenâ) kelimesidir. *“Bir şeyi bir şeye yanaştırıp bitiştirmek, iki şey veya iki şahıs arasını birleştirmek, beraber olmak, dostluk yapmak, mukayese etmek”, “cesaret ve kuvvette, yaşta bilgide ve benzeri hususlarda denklik ve benzerlik”* anlamındaki ‘k-r-n’ kökünden gelen ‘karîn’ kelimesi, dost, arkadaş, eş, koca, yaşıt anlamlarına gelir.¹³⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de sekiz âyette geçen kelime¹³¹, dost ve arkadaş anlamında kullanılmış, insan ve cin şeytanlarının dostluk ve arkadaşlığından söz konusu edilmiştir. Bunlar, insanlara kötülükleri güzel gösterirler, onları küfür ve isyana teşvik ederler. Konu ile ilgili mesela: *“Bir kimsenin arkadaşı şeytan olursa o ne kötü bir arkadaşır!”*¹³² *“Onların yanlarına bazı arkadaşlar(kurenâ) kattık; sonra bunlar, önlerinde bulunanı da arkalarında olanı da onlara süslü gösterdi”*¹³³ buyrulmakta ve inkârcılara, sapkınlıklarını arttıran kötü dostların musallat edileceği bildirilmektedir.

Bu kötü dostlar, içinde yaşadıkları dünya işlerini, onun bayağı zevklerini çekici gösterdiler; dostlarını tamamen dünyaya bağlayarak günah ve isyanlara boğulmalarını sağladılar; keza âhiretle ilgili olarak da onları aldattılar; yeniden dirilme, âhiret sorgusu, cennet, cehennem gibi geleceğe dair inanç konularını inkâr ettirdiler.¹³⁴ Âyet, sosyal çevrenin, arkadaşlık ve dostluk ilişkilerinin, inanç ve ahlâk telakkilerinin oluşması ve gelişmesi üzerindeki tesirine de dikkat çekmektedir.¹³⁵

Kötü *dost/karîn*; arkadaşını, dostunu şirke, küfre, isyana ve günah işlemeye teşvik eder. Buna uyan kimse bu kötü arkadaş ile

129 Taberi, a.g.e., VI/37; Yazır, a.g.e., II/1162; Komisyon, **Kur'ân Yolu**, DİBY. Ankara 2008, III/20.

130 İbn Manzur, a.g.e., “k-r-n” maddesi. Isfehânî, a.g.e., s. 401; Komisyon, **el-Müncid fi'l-Lügati ve'l-A'lâm**, Dârü'l-Meşrık, Beyrut 1986, s. 625; Kurtubî, a.g.e., V/194.

131 Nisâ, 4/38; Sâffât, 37/51; Fussilet, 41/25; Zuhuruf, 43/36, 38; Kâf, 50/23, 27.

132 Nisâ, 4/38.

133 Fussilet, 41/25.

134 İbn 'Aşûr, a.g.e., XXIV/275; Şevkânî, a.g.e., IV/588.

135 Komisyon, **Kur'ân Yolu**, IV/606.

birlikte cehenneme atılır.¹³⁶ Kişi ile bu dostu arasında tartışma olur. Cehenneme atılmasının sebebini, bu arkadaşından bilir ve suçu onun üzerine atmak ister: “Dostu/arkadaşı (Allah’a ortak koşan, hayra engel olan, haddi aşan ve şüpheli olan kimse için) ‘Rabbimiz! Onu ben azdırmadım, fakat o kendisi sapıklık içinde idi’ der. Allah şöyle buyurur: “Huzurumda tartışmayın, sizi daha önce uyarmıştım”¹³⁷

Kur’ân-ı Kerîm’deki kullanılışlarına bakıldığı zaman, ‘karîn’, lafzı ‘velî’ lafzı kadar samimiyet ve içten bağlılık ifade etmez. Gerek ‘karîn’, gerekse müteradifleri olan, ‘sâhib’, ‘refîk’, ve ‘aşîr’ kelimelerinin geçtiği âyetlerin bazısına baktığımız zaman, ciddi bir dostluğu, her şeyin paylaşıldığı bir beraberliği, akrabadan da öte bir yakınlığı anlatan ifadelerle rastlanmaz.¹³⁸

Meselâ bunlardan birisi olan: “İçlerinden biri şöyle der: “Benim bir arkadaşım vardı; Derdi ki: Sen de onaylıyor musun gerçekten? Biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken mutlaka hesaba çekilecekmışiz öyle mi?”¹³⁹ mealindeki âyette arkadaşlar arasında hiç de samimi bir bağlılık ve candan bir sevgi yoktur. Aralarında inanç farklılığının varlığı da söz konusudur.¹⁴⁰

Bununla beraber, “Nitekim inkârcılar iki kişiden biri olarak onu yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti: Hani onlar mağaradaydılar; arkadaşına “Tasalanma, Allah bizimle beraberdir” diyordu.”¹⁴¹ mealindeki âyette, candan bir bağlılık ifade edilmektedir. Allah Resûlü’nün ‘üzülme’ diye tesellî ettiği Hz. Ebûbekir(ra)’ın üzüntüsünün sebebi, önemli bir dostluk hukuku/karakteri olarak, Efendimiz (sav)’e bir zarar gelmesi endişesinden kaynaklanmaktadır.¹⁴²

8- Muhabbe(t)

Dilimizde daha çok ‘muhabbet’ şeklinde, fakat ‘mehabbet’ olarak da kullanıldığı bilinen kelime, çeşitli anlamlara gelmektedir. Dostluğun samîmî ve katıksız olanına ‘muhabbe’ denir.¹⁴³ Muhabbet kelimesinin, ‘hubb’, ‘hubb’, ‘habîb’, ‘mahbûb’, ‘el-mehabb’ ve ‘el-

136 Zuhurf, 43/36-39.

137 Kâf, 50/25-28.

138 Aydar, a.g.e., s. 22.

139 Sâffât, 37/51-53.

140 Taberî, a.g.e., XXV/28-29; İbn Kesîr, a.g.e., V/12.

141 Tevbe, 9/40.

142 M. Âsım, Köksal, **H. Muhammed (as) ve İslâmiyet (İslâm Tarihi)**, Şamil Yay., İstanbul 1981, s. 408-409.

143 Ebu’l-Bekâ, a.g.e., s. 76, 478; Kuşeyrî, Ebu’l-Kasım, **Risâle**, Beyrut, 1993/1413, s. 319.

muhabbet’ gibi neredeyse hepsi de dilimizde kullanılan ve dostluğun, muhabbetin ve sevginin çeşitli hallerini ifade eden müştakları da¹⁴⁴ bulunmaktadır.

Muhabbet iradî bir eylemdir ve tersi buğzdur.¹⁴⁵ Bu sebeple kişi, “Ben falanca adamı (öyle) bir sevgi ile sevdim(ki)!” dediğinde, kişinin kalbinin o kişiye şiddetli bir şekilde olan meyli kastedilmiş olur.¹⁴⁶

Muhabbet kelimesi ile alakalı olarak şiddetli yağmurların yağmasıyla yükselen suların üstündeki kabarcıklara ‘*el-habâb*’ ismi verildiği ve **muhabbe(h)**nin bu kelimedenden alındığını söyleyenlere göre, sevgiliye kavuşma ve onun güzelliğini görme heyecan ve susuzluğu içinde bulunan kimsenin kalbinin coşması manasını taşımaktadır.¹⁴⁷

Medine şehrinin isimleri arasında zikredilen ‘*el-muhabbe(t)*’ kelimesi için, kendisine sevgi gösterilmiş, kendisi sevilen”, ‘*el-mahabbet/sevgi* (yeri), yakın dostluk (mekanı)’¹⁴⁸ gibi nitelemelerde bulunulmuştur.

Yüce Allah, Hz. Musa’nın çocukluk döneminde onu nasıl da koruduğuna dair, kendisine olan ihsan ve lütfunu anlatırken, bebeklik dönemine vurgu yaparak “*sana katımdan bir sevgi vermişim*”¹⁴⁹ demiştir. Taberî bu ifadeyi izah ederken, âyetle geçen اَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِّنِّي ifadesinde, muhabbetle rahmetin birbirinin yerine kullanılabileceğini, ikisinin de aynı anlama geldiğini söyler.¹⁵⁰ Ayrıca âyetteki muhabbet hakkında, seni kullarıma sevdirdim; Hz Musa’yı gören herkes onu severdi denildiği gibi, Asiye’nin Hz Musa’nın yüzünde bir halâvet/tatlılık gördüğü ve O’nu sevdiği de ifade edilmektedir.¹⁵¹

144 İbn Manzûr, a.g.e., “H-b-b” md; Ebu’l-Bekâ, a.g.e., s. 398, 560; İbn Kayyım el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekir, **Medâricu's-Sâlikîn**, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut ts. III/6. vd.

145 Askerî, a.g.e., s. 115.

146 Hüseyin-Sa’îdi, **el-İfsâh** I/129.

147 İbn Manzûr, a.g.e., “H-b-b” md; krş. Küçük, a.g.e., s. 17.

148 Lebâbîdi, Ahmed b. Mustafa ed-Dimeşkî, **Letâifu'l-Lügâ**, Beyrut 1878, s. 68. Bilindiği gibi Hz. Peygamber (s.a.v.) de Mekke şehrinden Medine’ye hicret ettiği zaman ilk dönemde hava değişimin de etkisiyle olacak alışmakta bir takım sıkıntılar yaşadığı nakledilmektedir. Bu nedenle kendileri sürekli “Ey Allah’ım! Mekke’yi bize sevdirdiğin gibi ondan daha fazla olarak Medine’yi de bize sevdır...” diye dua ederdi. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V. 309, VI. 221, 239, Fîruzâbâdî, Necmüddin Muhammed b. Ya’kûb, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, Beyrut 1991, I/91.

149 Tâ-Hâ, 20/39.

150 Taberî, a.g.e., VIII/412.

151 Suyûtî, a.g.e., X/186-187.

“*Din kardeşini seven kişi, ona sevdiğini bildirsin!*”¹⁵² hadisinde Allah için birini seven kişinin, ona sevdiğini bildirmesi tavsiye edilmekte ve sevginin bu şekilde bildirilmesinin, iki kişi arasında muhabbet ve dostluk bağlarının gelişip kuvvetlenmesine yol açacağı ifade edilmektedir. Çünkü sırf Allah rızâsı için bir din kardeşi tarafından sevilmiş olmak, her insanda memnûniyet ve sevgi uyandırır. Sevimekten hoşlanmayan normal bir insan düşünmek mümkün değildir. O halde böyle karşılıksız bir sevgi ve muhabbet ortamının oluşması, dostlar açısından ve toplum açısından son derece önemlidir ve huzur vesilesidir.

9- Refik

‘r-f-k’ kökünden gelen “*yolu bir, azığı bir, menzili bir olanlar*”¹⁵³ için kullanılan refik kelimesi, “*faydası dokunmak, yardım etmek, lütufla muamele etmek, yumuşak davranmak, dost ve arkadaş olmak*” anlamlarına¹⁵⁴ gelmektedir. Bu haliyle sadece “*Kim Allah’a ve Peygamber’e itaat ederse işte onlar, Allah’ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, siddiklar, şehidler ve sâlih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır!*”¹⁵⁵ meâlindeki âyette geçmektedir.

Âyette geçen dört sınıf, letâfet ve zerâfetin zirvesinde bulunan insanlardır. Âyette geçen ‘refik’ kelimesi, ‘arkadaşlığına güvenilen kişi’ anlamına gelmektedir.¹⁵⁶ Dolayısıyla böyle bir incelik gösterebilenler, bunlara arkadaş olabilir. Âyetin nüzul sebebinde de böyle bir durum söz konusudur.¹⁵⁷

Bazı hadislerde Resûlullah(sav), Hz. Osman ve Hz. Ali(ra) gibi sahâbîlere karşı dostluğunu ‘refik’ kelimesiyle de ifade etmiştir. Resûl-i Ekrem, irtihali sırasındaki sözleri içinde geçen “*er-refiku'l-a'la*” (yüce dost) diyerek, Allah’a gitmekte olduğunu ifade etmiş ve son sözü “*Allah’ım, yüce dost!*” olmuştur.¹⁵⁸ Şayet refik kelimesi tekil olarak değerlendirilir ve ‘er-Refik’in Allah Teâlâ’nın güzel isimlerinden olduğu da dikkate alınırsa, Hz. Peygamber’in, yüce

152 Ebû Dâvûd, Edeb 113; Tirmizî, Zühd 54

153 İbn Manzûr, a.g.e., “r-f-k” md.

154 Firuzâbâdî, a.g.e., “r-f-k” md. Karagöz, a.g.e., 216.

155 Nisâ, 4/69.

156 Bkz., Taberî, a.g.e., VIII/534-535; Kurtubî, a.g.e., V/272; Şevkânî, a.g.e., I/545, 546.

157 Bkz., Râzî, a.g.e., XX/170; İbn Kesîr, a.g.e., II/310-312; Suyûtî, a.g.e., IV/528-529.

158 Buhârî, Fezâ'ilü's-sahâbe, 5; Meğâzî, 83, 84; Rikâk, 42; Müslim, Fezâ'ilü's-sahâbe, 87.

mevlâya kavuşmak istediği anlaşılır. Bu takdirde mana '*Beni Yüce Dost'a kavuştur*' demek olur.

Refik kelimesi hem tekil hem çoğul olarak kullanılmakta, böylece hem dost, arkadaş, hem de dostlar anlamına gelmektedir. Kelimeyi çoğul anlamında alırsak Resûl-i Ekrem Efendimiz, bu duasıyla kendisinden önceki peygamberler, siddîklar, şehidler ve salihlere katılmasını istemiş olur. Nitekim bu sayılan kimseler hakkında Allah Teâlâ "*Onlar ne güzel refiktirler*"¹⁵⁹ buyurmuştur. Bu takdirde mana '*beni güzel dostlara ilet*' demek olur. Yine bir peygamber olan Hz. Yûsuf(as) da "*beni sâlihlerle ilhak et!*"¹⁶⁰ diye dua etmiştir.

Dostluk konusuna tersinden bakıldığı zaman gizli dost edinmek anlamında Kur'ân-ı Kerîm'de '*haden*' kelimesi de '*ahdân*'("Haden'in çoğuludur ve gizli dost tutmak demektir) şeklinde iki yerde¹⁶¹ geçmektedir. Bu iki âyette Müslümanların kimlerle evlenebilecekleri sayılırken, bu arada da, gayri meşrû ilişkilerde bulunmamak ve metres(*gizli dost*) tutmamak şartıyla mehirlerini vererek Ehl-i kitap'tan hür ve iffetli kadınlarla evlenebilirler denilmekte, kadınların gizli dost edinilmesi yasaklanmaktadır.¹⁶²

Dost anlamını ifade eden bu kelimelerden başka, Kur'ân-ı Kerîm'de yardımcı, koruyucu, aracı, kurtarıcı, gibi anlamlara gelen '*nasîr*',¹⁶³ '*vekil*', '*hafîz*',¹⁶⁴ '*şefî*',¹⁶⁵ '*vâk*',¹⁶⁶ '*aşîr*',¹⁶⁷ ve '*habîb*',¹⁶⁸ kelimeleri de zikredilebilir. Bundan başka '*el-vüdd*'¹⁶⁹ '*es-safîy*'¹⁷⁰ kelimeleri de, seçkin ve samîmi dostu, dostlukta saflığı ve içtenliği ifade etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde geçen kelimeleri böylece verdikten sonra, kısaca **dostluğun önemi** hakkında birkaç hususu vurgulamak istiyoruz.

159 Nisâ, 4/69

160 Yusuf, 12/101.

161 Nisâ, 4/25; Mâide, 5/5

162 Geniş bilgi için bkz. Bakara 2/221; Nisâ, 4/25; Mâide, 5/5; Nûr 24/3; Mümtehhine 60/10; Râzî, a.g.e., XI/146 vd., XXIII, 150; bilgi için bkz. İbn Kesîr, a.g.e., III/38; Yazır, a.g.e., III, 1579

163 Hac, 22/78.

164 Şûrâ, 42/6.

165 En'âm, 6/51; Ğâfir, 40/18

166 Râ'd, 13/34, 37; Ğâfir, 40/21.

167 Hac, 22/31.

168 Mâide, 5/18.

169 Bkz. İbn Manzûr, a.g.e., "vdd" md; Fîruzâbâdî, a.g.e., I/455.

170 Hüseyin-es-Sâidî, a.g.e., I/129.

Dostluk konusu üzerinde, tarih boyunca bir takım çalışmalar yapılmıştır. Geleneksel İslâm ahlâk literatüründe dostluk konusu, ilgili âyet ve hadislerin ışığı altında din kardeşliğinin gerektirdiği haklar ve sorumluluklar açısından ele alınmış; insanlar arasında kurulması gereken kardeşlik ve dostluk ilişkilerinin önemine, bu çerçevedeki hak ve sorumluluklara, muâşeret kaidelerine geniş yer verilmiştir.¹⁷¹ Çünkü bu dostluk, yüzeysel bir dostluk olmayıp, sorumluluk, ahde vefa, kendisi için istediğini kardeşi için de istemek gibi derin anlamlara sahiptir. İslâm kültüründe ‘velâyet’ kelimesi ile dostluk, tek kelimedede özetlenmiştir. Dostluk, velâyetin izahıdır. Bunun manası dostluğun getirdiği bütün maddî ve manevî sorumluluk, birliktelik, yardım ve kardeşliktir.¹⁷²

Ahlâk ilmi ile uğraşan bütün ilim adamlarının birleştikleri nokta, insanlara bazı gerçekler üzerinde yaptıkları tahlillere dayanarak, bütün zamanlar için geçerli bir ahlâk düsturu oluşturmaktır.¹⁷³

Dünya hayatında her insanın, kendisiyle samimi olacağı, duygularını paylaşacağı, seveceği ve sevilleceği görüş birliğinde bulunacağı dostlara ihtiyacı vardır. Çocukluk dostlukları, alışkanlıklara, ortak uğraşlara, özellikle oyunlara dayanan basit arkadaşlıklardır. 10-11 yaşlarından itibaren dostlukların sıklaştığı ve daha seçici olduğu görülür. Yetişkinlerde dostluklar daha derinden ve tutkulu olur. Dost başka bir benliktir, çoğu zaman idealize edilmiş ve kişiye güven verici bir duyguyu oluşturan benliktir.¹⁷⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de dostluk üzerinde çok durulmuş, dost edinilecek ve edinilmeyecek insanların vasıfları ile insanlar arası ilişkilerde üzerinde durulması gereken hususlardan değişik şekillerde bahsedilmiştir. Ayrıca dostluğun devamı için, dostlara daima iyi davranmanın, hoşgörülü ve sabırlı olmanın gerekli olduğu, kötülüğe karşı bile iyilik yapılması¹⁷⁵ tavsiye edilmiştir. Bundan başka, dostlar anne, baba, erkek ve kız kardeşler, amca, dayı, hala ve teyze ile aynı

171 Dostluk hakkında yapılan çalışmalarla ilgili geniş bilgi için bkz. Çağrııcı, “Dostluk”, IX/511-512.

172 Kur’ân-ı Kerîm’de velâyet kavramı ile ilgili geniş bilgi için bkz., Sürmeli, Mehmet, “Kur’ân-ı Kerîm’de Velâyet Kavramı” Tasavvuf Dergisi, Ankara 2002, s. 303-337.

173 Ahlâk kurallarıyla ilgili araştırmalar hakkında geniş bilgi için bkz.: Ülken, **Aşk Ahlâkı**, s. 26-34.

174 Rivier-Reymond, Berthe, **Le Developpement Sociale de l’enfant et de l’adolescent, (Ergenlikte Dostluk ve Aşk)** çev., Bekir Onur, Brüksel 1965, s. 201-218.

175 Fussilet, 41/34.

değerde kabul edilip, bunların evlerinde yemek yemekte bir güçlüğü olmadığını bildirilmiştir.¹⁷⁶

Müşrikler, Hz. Muhammed (s.a.s.) ile her zaman ve devirde uygulanan bir yöntem olan, cazip dünyevi tekliflerle dostluk kurmak istemişlerdi de: *"Onlar seni sana vahyettiğimizden çevirip başkasını uydurmayı ve bize atfetmeyi istediler ki, o zaman seni dost edineceklerdi. Biz seni sağlamlaştırmamış olsaydık, sen belki onlara biraz meyledecektin."*¹⁷⁷ ifadeleriyle Allah O'nu, müşriklerin bu olumsuz yönlendirme niyetinden korumuştur.

Hz. Peygamber, akrabası bile olsalar sâlih olmayan mü'minlerin kendilerinin dostu olmadığını açıklaması ve *"Benim dostum ancak Allah ile mü'minlerin salihleridir"*¹⁷⁸ buyurması, dostluklar ve dost edinilecek insanlar hakkında bir ölçü getirmiştir. Allah Rasûlü, kendisinin gerçek dost ve sevdiklerinin takvâ ehli insanlar olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁹

Dost, insanı, helâke de kurtuluşa da götürebilir. Nice insanlar, dostları yüzünden perişan olup, dünya ve ahiretleri yıkılmışken, niceleri de, yine dostları sayesinde iyiliğe, güzelliğe, hayırlara ulaşmışlardır. Bu sebeple insan dostlarını iyi seçmelidir.¹⁸⁰ Ankebut Sûresindeki Allah'ın dışında başka dost edinenlerin kendine ev edinen örümceğe benzetilmesi, bu uyarıya uymayanların sonu, halk arasında *'karadul/ankebut'* denen dişi örümcekle erkek örümcek arasındaki ilişkiye benzer. Karadul kendisine sevgi ve dostlukta teslim olanları kullanıp mahvetmede çok tipik bir varlıktır. Bu örümcek, kendisiyle çiftleşecek kadar, yakınlık duyan erkek örümceği, çiftleşme sonrası derhal öldürür. İşte bir tür *'karadul/ankebut'*a benzeyen Allah dışı dostlar, sonunda kendilerine teslim olanları böylece mahvederler.¹⁸¹

Mâverî dostluk ve sevgiyi, ferdî ve sosyal hayatın düzen içinde sürdürülmesinin başlıca şartlarından olan ülfetin sebepleri arasında göstererek Hz. Peygamber'in ülfeti sağlamak için sahâbiler arasında kardeşlik bağı (muâhât) kurduğunu hatırlatır. Dostluk ya zorunlu etkenlere bağlı olarak kendiliğinden veya gayeli ve iradî olarak kurulur. Bunların ilki ikincisinden daha güçlüdür. Zira ikincisi bağlı olduğu gayenin elde edilmesiyle sona erebileceği halde,¹⁸²

176 Nur, 24/61.

177 İsrâ, 17/73-74.

178 Müslim, İmân, 215.

179 Ebû Dâvûd, Fiten, 1; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V/235.

180 Dost çeşitleri hakkında bkz. Karagöz, a.g.e., s. 219.

181 Yaşar Nuri, Öztürk, **Kur'an'daki İslâm**, İstanbul 1994, s. 333.

182 Bu dostluk çeşidine en güzel örneklerden birisi; Firavun ile onun sarayında yaşayan sihirbazlar arasındaki dostluk çeşididir.

birincisi zorunlu ve hatta tabîi sebeplere dayandığı için sürekli. Bu dostluk genellikle ruhî yapıları, karakterleri uyuşan kimseler arasında gerçekleşir; birbiriyle uyuşan iki kişi arasındaki münasebetler gittikçe gelişerek iyi niyet, sevgi, güven, dayanışma gibi ahlâkî ve sosyal âmillerin tesiriyle, en sonunda kişinin kendi benini dostunun beninden ayrı görmeyeceği "aşk" derecesine ulaşabilir.¹⁸³

Şems-i Tebrîzî ve Mevlânâ misalinden hareketle, dostluğun önemini, dostun dostu üzerinde ne gibi bir etkisinin olduğunu Sezai Karakoç'un ifadeleriyle söyleyecek olursak: "*Şems-i Tebrîzî'nin gelişi, Mevlânâ'nın kendine gelişi, kendi kendini buluşudur. Gönlünün ilk silahını denediği nişan tahtasıdır. Bir yankıdır Şems-i Tebrîzî. Şems-i Tebrîzî ile konuşmak, Mevlânâ için monologdur. Aynıyle Şems-i Tebrîzî için de Mevlânâ öyledir. İkiz ruhlardır onlar. Büyük yolculukta kader arkadaşı, kader yoldaşıdır. Mevlânâ ve Şems-i Tebrîzî'nin varlıkları, aynı ruhun iki yüz ve bir elmanın, bir olmanın iki yarısı gibidirler.*"¹⁸⁴

"Değil mi ki, sen bensin, ben de senim; birbirimizle bunca savaşımamız da niye? Aslında hepimiz aynı mâdeniz. Aklimız başımızda. Dünyâda nice diller var; ama hepsi de anlam bakımından bir"¹⁸⁵ diyerek hemen her söz ve davranışında bütün insanlığı birlik, kardeşlik ve dostluğa çağıran Mevlânâ, konuyla ilgili çarpıcı bir hikâye de zikreder:

"Adamın biri, dört kişiye bir miktar para verdi ve "Bunu alın! Kendinize bir şeyler satın alıp karnınızı doyurun!" dedi. Adamlar parayı aldılar. İçlerinden biri Acem (İranlı) idi: "Ben bununla engur alacağım" dedi. Diğeri Arap'tı: "Hâyır!" dedi, "Ben, 'ineb isterim" dedi. Üçüncüsü Türk'tü: "Ben onlardan hiç birini istemem, ben üzüm isterim" dedi. Dördüncü kişi Rum'du: "Bırakın bu saçmalıkları!" "Ben, istafil isterim." diye bağırdı. Derken, önce seslerini yükselttiler, sonra bağırıp çağırmaya başladılar, en sonunda da kavgaya tutuştular. Kıyasıya vuruşuyorlardı. Halbuki hepsi de (kendi dillerinde) aynı şeyi istiyorlardı. Nihâyet, hepsinin dilini bilen akıllı bir adam, bu kavgayı görüp geldi, onları durdurdu. Her birini tek tek dinledikten sonra, ellerinden tutup bir manavın önüne götürdü. Her

183 Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, **Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn**, Mısır 1318, s. 163-164.

184 Sezai, Karakoç, **Mevlânâ**, İstanbul 1999, s. 39.

185 Muammer Yılmaz, "*Mevlânâ'da İnsan Sevgisi*", Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler, Haz.: Vedat Genç, İstanbul 1994, s. 319.

*birine ayrı ayrı sordu: “Sen bunu mu istiyorsun?” Hepsi de ayrı ayrı “Evet!” dediler. Böylece kavga sona ermiş oldu.”*¹⁸⁶

Bu hikayede Hz. Mevlânâ'nın mesajı gâyet açıktır: Birbirimizden farklı dilleri konuşuyor olabiliriz, farklı gelenek ve göreneklere sâhip olabiliriz; fakat üç aşağı beş yukarı bütün insanların istekleri, ihtiyaçları birbirine benzerdir. Bunlar ayrımcılık unsurları değil, zenginlik sağlayan birleştirici unsurlar olarak değerlendirilmelidir. Bunun için de *akıllı* olup birlik, kardeşlik ve dostluk içinde yaşamak lâzımdır. *İnsanlık* mertebesine ancak o zaman ulaşılabilir.

Mevlânâ, ilk *dostluk* adımını atanın, dâimâ kârlı çıkacağını: “*Sen dost ol da sayısız dost gör! Fakat dost olmazsan; dostsuz, yardımsız kala kalırsın.*”¹⁸⁷ sözüyle vecîz bir şekilde ifâde eder.

Hilmi Ziya Ülken de dostlukların kolay elde edilemeyeceğini ifade adına: “Küçük sevgilerle *dostluk* elde edilmez, minnet kazanılır. Minnet kazanan öğrenmekten, öğrenme ihtiyacından asla kurtulmamıştır. Bu yüzden *dostluk*, okyanusun incileri gibi, en büyük emellerle en az elde edilen bir cevherdir. Ona ulaşmak için yolun kahrına katlanmak, ona ulaştıktan sonra mânâ ve değerini bilmek ve ona dayanarak ahlâkî mertebeleri kurmak gerekir. *Dostluk*, sonsuz tecrübeler geçidinde, sürekli imtihan sırasında elde edilir”¹⁸⁸ demektedir.

Dostluk Hukukunda Dikkat Edilecek Hususlar

İnsanoğlu yalnız başına hayatını sürdürme gücüne sahip değildir, mutlaka diğer hemcinslerine ihtiyacı vardır. Bu sebeple dinimiz, toplum hayatında başıbozukluğu, disiplinsizliği, kargaşayı, fitne ve anarşiyi asla kabul etmez. İnsanlar, mutlak surette birbiri ile münasebette bulunup, beraber yaşamak zorunda olduğu için, beraber yaşamanın bir âdâbı, bir usûlü, bir ahlâkı olacaktır. Acaba bu beraber yaşayan insanlar, bu beraberlik için hangi esaslara riâyet edecektir?

Sağlıklı bir toplum yapısı oluşturmak ve beşeri ilişkileri en mükemmel şekilde düzenlemek isteyen yüce dinimiz, mü'minleri bu konularda da eğitime tâbi tutmuştur. Toplum içindeki davranışlarda ve insanlar arası ilişkilerde saygıdeğer, mutlu ve refah içerisine yaşayabilmek için, toplumun sahip olduğu kanunlara ve muâşeret

186 Mevlânâ, Celâleddin Muhammed b. Muhammed b. El-Hüseyin el-Belhî er-Rûmî, **Mesnevî**, çev. Veled İzbudak, MEB.Yay., İstanbul 1990, II/283.

187 Mevlânâ, a.g.e., VI/42.

188 Ülken, a.g.e., s.48, 50, 53, 199-200.

esalarına uymak, her insan için şart olduğu gibi¹⁸⁹ İslâm'ın âdâb-ı muâşeret kaidelerine riâyet etmek müslümanlar için ayrı bir öneme sahiptir.

Hz Peygamber: *"Mü'min; insanları kötüleyen, lânetleyen, kötü söz ve çirkin davranış sergileyen kimse değildir."*¹⁹⁰ buyurmuştur. Her nerede kişiler arası münâsebet varsa, orada mutlaka ahlâkî fiil vardır.¹⁹¹ Hadiste görüldüğü gibi kâmil bir mü'min veya iyi bir dost olmak için, kötü ahlâk ve çirkin huylardan uzak durmak, iyi ahlâk ve güzel huylarla süslenmek gerekir. İnsanları kötülemek, lânetlemek, çirkin söz ve davranışlar sergilemek bir mü'mine/dosta yakışmaz. Bunlar imanın kâmil olmadığına delil teşkil eder. İnsan, sözü ve davranışlarıyla başkalarına/dostlarına eziyet vermekten sakınmalı, insanların kalbini fethetmeye ve dostluklarını kazanmaya özen göstermelidir.

Dost, dostluk denilince akla gelen ilk ve en önemli özellik herhalde **îsâr/fedâkarlıktır**. Îsâr karşılığında Batı dillerinde altruizm¹⁹², Türkçe'de diğerkâmlık, özgecilik terimleri kullanılmaktadır.¹⁹³ Başkaları için özveride bulunma anlamında ahlâk terimi olan îsâr, sözlükte *"bir şeyi veya bir kimseyi diğerine üstün tutma, tercih etme"* manasına gelir. Ahlâk terimi olarak *"bir kimsenin, kendisi ihtiyaç içinde bulunsun bile sahip olduğu imkânları başkalarının ihtiyacını karşılamak üzere kullanması, başkasının yararı için fedakârlıkta bulunması"*¹⁹⁴ demektir.

Îsâr kavramı Kur'ân-ı Kerim'de dört âyette¹⁹⁵ sözlük manasında, bir âyette de¹⁹⁶ terim anlamında kullanılmıştır. Kelime aynı manada hadislerde de geçmektedir.¹⁹⁷ Îsârın terim anlamına esas olarak gösterilen âyette, bütün mal varlıklarını Mekke'de bırakarak

189 M. Zeki, Duman, *"Asr-ı Saâdetde Âdâb-ı Muâşeret"*, **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdetde İslam**, Ed. Vecdi Akyüz, Beyan Yay., İstanbul 2006, IV/195

190 Tirmizî, Birr 48. Ayrıca bkz. Ahmed b Hanbel, **Müsned**, I/405, 416

191 Ülken, a.g.e., s. 32

192 Heyet, **Redhouse Sözlüğü-İngilizce-Türkçe-**, Redhouse Yay. İstanbul 1994, s. 23.

193 Ethem, Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Rehber Yay., Ankara 1997, s. 400.

194 İbn Manzûr, a.g.e., "e-s-r" md.; Zebîdî, a.g.e., "e-s-r" md. Mustafa, Çağrı, *"Îsâr"*, **İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, Ed. İbrahim Kâfi Dönmez, MÜFVY. İstanbul 2006, II/960.

195 Yûsuf, 12/91; Tâ-Hâ, 20/72; Nâziât, 79/38; A'lâ, 87/16.

196 Haşr, 59/9

197 Îsâr'la ilgili hadisler için bkz., Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr 10, Tefsîru sûre (59), 6, Büyû' 31, Libâs 18, Edeb 39, Et'ime 11; Müslim, Eşribe 172, 178;

Medine'ye göç etmek zorunda kalan Hz. Peygamber'i ve diğer muhacirleri şefkatle kucaklayıp mal varlıklarını onlarla paylaşmaktan çekinmeyen Medineli müslümanlar (ensar) övgüyle anılmakta, âyetle onların şahsında müslüman toplumun bazı temel manevî ve ahlâkî özelliklerine temas edilmektedir.¹⁹⁸

Kavram genellikle malî fedakârlıklar için kullanılmakla birlikte bazı kaynaklarda "can ile îsâr"dan, yani kişinin sevdiği bir kimse/dostu için kendi rahatını, huzurunu, hatta hayatını feda etmeyi göze almasından da söz edilmekte ve bunun malla îsârdan daha faziletli olduğu belirtilmektedir. Çünkü en yüksek derecede sevgi, seven kişinin gerektiğinde sevdiği için canını feda etmeyi göze almasını sağlar. Uhud Gazvesi'nde İslâm ordusunun geçici olarak bozguna uğradığı sırada bazı müminlerin Hz. Peygamber'in hayatını korumak için kendi hayatlarını ortaya koymaları da can ile îsâr için örnek gösterilir. Bu arada Ebû Talha adlı sahâbînin kendini Resûlullah'a siper etmesi ve onu korurken yaralanması¹⁹⁹ özverinin en güzel örneklerinden biri olarak anılır.²⁰⁰

Hakîki fedakarlıkta, akli, menfaati, her şeyi dosttan yana kullanmak gerekmektedir. Bu anlamda Mevlânâ: *"Akli dostun aşkıyla kurban et. Zaten 'akıllılar' dost ne yanda ise o yandadır"*²⁰¹ diyerek fedakarlığın, tercihin dosttan yana kullanılması gerektiğini ifade etmektedir.

Dostların ilişkilerinde dikkat edeceği hususlardan birisi de, dostun öncelenmesi ve her dem hatırlanmasıdır. Böyle olunursa ancak, dostluğa doyulamaz. Buna âriflik denilir ki, gerçek âriflik zordur ve güçtür. Asıl bereketli anlar, dost ile beraberlik anlarıdır.²⁰² Hakîkî dost kimdir sorusunun cevabını Şems-i Tebrîzî farklı tonlarda cevaplamaktadır:

"Hakîkî dost, dostunun çirkinliklerine, hoşla gitmeyen hallerine tahammül etmeli, hatasından incinmemelidir. Dosttan yüz çevirmemelidir, dosta itiraz etmemelidir. Nitekim rahmeti bol olan

198 Taberî, a.g.e., XXVIII/43-44; Zemahşerî, a.g.e., IV/82; Râzî, a.g.e., XXIX/288; İbn Kesîr, a.g.e., III/474; Şevkânî, a.g.e., V/232-233.

199 Bkz., Buhârî, Cihâd, 80, Menâkıbü'l-Ensâr, 18

200 İsâr hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa, Çağrıcı, *"İsâr"* DİA, İstanbul 2002 XXII/490-491; Zülfikar, Durmuş, *"Sosyal Dayanışmanın Sağlanmasında Kur'an'ın Öngördüğü İdeal Model: İsar"*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi III, Samsun 2003, Sayı: 1, s. 17-27.

201 Mevlânâ, a.g.e., IV/179; Gölpınarlı, Abdülbâki, **Mesnevî ve Şerhi**, İstanbul 1989, IV/206 vd.

202 Bkz. Şems-i Tebrîzî, **Mâkâlât (Konuşmalar)I**, çev. M.Nuri Gençosman, İstanbul 1974, s. 115.

Allah Teâlâ kullarının ayıplarından, günahlarından, noksanlarından dolayı onlardan yüz çevirmez. Tam bir inâyet ve şefkatle, onlara rızkını verir. İşte garazsız, ivazsız dostluk budur....

Bir kağıt düşün ki bir yüzü sana, öteki yüzü de sevgiliye dönüktür. Yahut her yüzü bir başkasına çevrilmiştir. Kağıdın sana dönük olan yüzünü okuyabilirsin, ama asıl dosta ve sevgili tarafına dönük olan yönünü okumak gerek...

Akıllı ve insanoğlu olan odur ki, hep kendi mektubunu okumasın; arada dostun mektubunu da okusun...

Eğer iki dost, birbirinin yanında yahut karşı karşıya oturmuş konuşuyorlarsa o muhabbetin tadı ile, onları uzaktan seyretmenin tadı bir olur mu? Ama o uzaklık, eğer sende gönül sefası var da engel olmuyorsa, onun zevkine göre yakınlık zevki nerede kalır? Bir kimse ki, uzaktan huzurda olursa, yakında nasıl olur?...

Bu şarta bağlı “Eğer”den bahsetmek dosta çok zor gelir. Eğer, meğer, keşke, zannedersem gibi sözler hep böyledir.”²⁰³

Ebû Hüreyre (ra) den rivâyet edildiğine göre, kişi **dostundan** etkilenir. O halde her biriniz kimi dost edineceğine dikkat etsin²⁰⁴ mealindeki hadisi, dostluğun ancak ahlâkî, psikolojik vb. yönlerden uyuşabilenler arasında kurulabileceği şeklindeki felsefî görüşün özlü bir ifadesidir. İnsanların farklı tabiat ve karakterde yaratılmış olmasının bu uyuşma ve kaynaşmadaki rolünü belirten "*Ruhlar bir araya getirilmiş gruplar gibidir; tanışıp uyuşanlar birleşir, uyuşmayanlar ayrılır*"²⁰⁵ hadisi, dostluk konusunu inceleyen hemen bütün ahlâkçıların dikkatini çekmiştir.²⁰⁶ Hadis bu etkilenmenin neticesine dikkat çekmekte ve "*Kişi, dostunun gidişâtı ve dinî üzeredir*" tespiti yapmaktadır. Zaten gerçek dostluk, ancak dinî uyumluluk ile gerçekleşir. Ya da en azından dostluklar neticede dostları aynı duygu ve yaşayışı paylaşmaya götürür.

Umûmî mânâsıyla dostluk, şahıslar arasındaki müspet veya menfî berâberlik ve müşterekliklerden kaynaklanır. Hakîkî dostluk ise, yüksek şahsiyetlerin samimî ruhlarında barınır. Dostluğun zirve seviyede yaşanması da, her hâdise karşısında iki kişinin aynı duygulara sâhip olması, âdetâ iki bedende bir yürek hâline gelmesiyle mümkündür. Onun için büyük mükâfâtlar ve dostluklar, dâimâ büyük mukâvemet, sabır, sebat ve tahammüllerin ardından gelir. Özetle,

203 Mehmed, Önder, **Mevlânâ**, Ajans Türk Kültür Yay., Yrs., Tsz., s. 45; Şems-i Tebrîzî, a.g.e., s. 185, 191, 231, 348.

204 Ebû Dâvûd, Edeb 16; Tirmizî, Zühd 45.

205 Buhârî, Enbiyâ, 3; Müslim, Birr, 159.

206 Çağrııcı, "*Dostluk*", IX/511.

samîmî dostlukların oluşması için, dostlar tarafından bir takım hususlara riâyet edilmesi gerekmektedir.

İnsanlar arası ilişkiler ve dostluk hukuku noktasında İmam-ı Gazali, insanların birbirleriyle hukuku çok ama, bunlar birkaç noktada özetlenebilir²⁰⁷ diyerek ilişkiler noktasında dikkat edilmesi gereken hususları maddeler halinde sıralamaktadır.

İnsan kendisi için istediğini, dostu için de istemelidir.²⁰⁸ Dostlara tevazu ile davranmalı, kibir düşüncede dahi olmamalıdır.²⁰⁹ Dostlara güler yüz ve tatlı sözle davranılmalı²¹⁰ aralarını ıslah etmeli,²¹¹ birisinin dostlar hakkındaki lüzumsuz sözlerini dinlememelidir.²¹² İnsan dostlarıyla üç günden fazla alakayı kesmemeli,²¹³ ihsan sahibi olmalıdır.²¹⁴ Dostlarla karşılaşılnca selam verilmeli²¹⁵ onlara yardım edip, ihtiyaçlarını gidermeye çalışmalıdır.²¹⁶ Hasta olan dostları ziyaret etmek, cenazelerini teşyî etmek, kabirlerini ziyaret etmek, onlara dua etmek²¹⁷ de dostlara karşı görevlerdendir.

207 Gazalî, Ebû Hâmid Muhammed, **Kitâbü'l-Erbe'in fî Usûlî'd-Dîn**, Kahire tsz.,s. 74-80.

208 Bkz., Müslim, İmâre 46. Nesâî, Bey'at 25; İbni Mâce, Fiten 9 Ülken, a.g.e., s. 56, 68, 69.

209 Bkz., A'râf, 7/199; Hicr, 15/88; Şu'arâ, 26/215; Ebû Dâvûd, Libâs 25. Ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V/379. Ülken, a.g.e., s. 57, 64, 80 95. Süheyl Ünver, "*Mevlânâ'nın Sözleri ve Hallerinden Alınacak Dersler*", Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler, Haz. Vedat Genç, İstanbul 1994, s. 294. 302

210 Bkz., Müslim, Birr 144. Ayrıca bkz. Tirmizî, Et'ime 30, Birr 45; Ebû Dâvûd, Libâs 24.

211 Bkz., Hucurât 49/9 Müslim, Birr 34-36. Ebû Dâvûd, Edeb 47. Yazır, a.g.e., I/59.

212 Bkz., Müslim, Birr 30.

213 Bkz., Buhârî, Edeb 57, 58; Müslim, Birr 23, 24, 30-32. Ebû Dâvûd, Edeb 47; Tirmizî, Birr 24; İbni Mâce, Duâ 5.

214 Bkz., Nahl, 16/90. Neml, 27/35. Bkz., İbn Kesîr, a.g.e., II/671

215 Bkz., Nisâ, 4/86. İbrâhîm, 14/23 Âhzâb, 33/44. Nûr, 24/61 Buhârî, Mezâlim 5; Müslim, İmân, 93-94 Libâs 3. Tirmizî, Edeb 45; Nesâî, Cenâiz 53, Mâlik, Muvatta', Selâm 6, Suyûtî, a.g.e., VI/173

216 Bkz., Enfâl, 8/73. Buhârî, Büyû, 1. Müslim, Birr, 28-32. Muhammed, Hamidullah, **İslam Peygamberi**, çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 1993, I/181, 182. Descartes, Ahlâk Üzerine Mektuplar'dan naklen, **Ülken**, a.g.e., s. 82.

217 Bkz., Buhârî, Rikak 1, 3 İmân 35; Cenâiz 2, 59, Mezâlim 5, Nikâh 71, Eşribe 28; Müslim, Libâs 3 Birr 40-43 Cenâiz 52, 53, 56. Tirmizî, Birr 64 Züh'd 1, 25 Cenâiz 2 45; İbni Mâce, Cenâiz 2 34, 79, Züh'd 15 Nesâî, Cenâiz 53 79. Mevlânâ, a.g.e., I/113; II/169, 203; III/322; VI/208.

Sayılan bu hususlar, kişinin toplum içindeki davranışlarına yön vermesi, dostlar ve insanlar arasındaki davranışlarında kendisini sevdirecek bir olgunluğa ulaşması açısından dikkat çekicidir. Çünkü insan sevmekten çok sevlmeyi arzu eder.²¹⁸

Görüldüğü gibi dostların birbirine saygı ve bağlılıkta kusur etmemesi dostluğun gereklerindendir. Mevlânâ, dostlarına o derece saygı, sevgi ve bağlılık gösterirdi ki, onların köpeklerine bile söz söylemez, el sürdürtmezdi. Arkadaşları ile Çelebi Hüsameddin'i ziyarete giderken mahallenin ortasında karşılarına çıkan köpeği, yanındaki arkadaşları incitmek isteyince: *"Bu Çelebi'nin mahallesinin köpeğidir, buna dokunmak doğru değildir"* demiştir.²¹⁹

Hak olsun, bâtıl olsun bütün amellerin temelinde sevgi vardır. Dostluğun temelinde de elbette sevgi vardır. İnsanın nefsinden kaynaklanan veya dostlarının telkini ile yaptığı, dînin prensiplerine aykırı olan arzu, istek ve davranışlar, insan hayatını olumsuz anlamda etkiler ve sonucu da hüsrarla neticelenir. Bütün bunlar dostun ve dostlukların insanı nasıl yönlendirdiğinin ve amellerine ne ölçüde tesir ettiğinin delilini teşkil eder. İnsanın dünya ve ahiret hayatına böylesine olumsuz anlamda etkili olan kimselerle dostluk kurulmayacağı ortadadır.²²⁰

Sonuç

Zaman ve mekan farklılığını aşarak, Kur'ân ve sünnetin bütün emir, yasak ve tavsiyelerinde fert ve toplum hayatının iç içe oluşu, Kur'ân'ın ilâhiliği ve mucizeliğinden başka bir şeyle izah edilemez. Kur'ân ve Sünnetin aktif hayatı ilgilendiren konularında yapılp yayılacak olan çalışmalar, bütün insanlığın yararına olacaktır. Bu çerçevede Kur'ân-ı Kerîm ve sünnetteki dostluk hukuku ve bu çerçevedeki kavramların genel karakteri, çevresiyle birlikte ferdi, toplumu ve toplumun her kesimini içine alan bir özelliğe sahiptir.

Dostluk, insanlar için çok önemlidir. İnsanoğluna birçok noktada 'seçme' hakkı veren Allah Teâlâ dost seçiminde de hiçbir zorlama yapmamıştır. Bu sebeple Kur'ân'da mü'minlerin kimleri dost edinip edinmeyeceği bildirildiği gibi, dostlar arasındaki münasebetlerin nasıl olacağı, dostların nelere dikkat edeceği de farklı

218 Erich, Fromm, **Sevme Sanatı**, çev., Yurdanur Salman, İstanbul 1981, s. 11.

219 Ahmed, Eflâkî, **Âriflerin Menkıbeleri**, MEB. Yay., İstanbul 1989, I/370; Feridun b. Ahmed-i Sipehsâlar, **Risâle (Mevlânâ ve Etrafindakiler)** çev., Tahsin Yazıcı, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s. 91.

220 Küçük, a.g.e., s. 56

şekillerde bildirilmiştir. Gizli düşmanlar olduğu gibi, gizli dostlar da vardır. Gizli dostlar, kendini anlatmayı dalkavukluk sayarlar. Gizli düşmanlardan sakınmak gerektiği gibi gizli dostları da aramayı ihmal etmemelidir.

Dostlukta candan ve içten davranmak, hasbî olmak gerekmektedir. Kendisine halîl denilen Hz. İbrahim, bu konuda bize örnektir. Nitekim, Kur'an, onu bize anlatırken, kendisinin, kıyamet günü, Allah'ın huzuruna kalbi selimle gelenler dışında, mal ve evladın dahi bir fayda vermeyeceğine göndermede bulunması, çok anlamlıdır. (Şu'arâ, 26/86-88) Dostluğun, etkilenmeyi ve bu etkilenmenin sonuçta yaşayış biçimi ve din edinmeyi bile kapsadığı sosyal bir gerçek olunca, alınacak tedbir bir ölçüde kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Duygusal bağlar ileride fikrî etkileşime yol açabileceği için dost seçiminde ve dostluk konusunda da Kur'ân ve Hz Peygamber bizden dikkatli olmamızı istemiştir. Bu durum hadislerde özetle *"herkes, dost edineceği kişiye dikkat etsin!"* şeklinde belirlenmiş bulunmaktadır. Çünkü insan, inançlarının ve dostlarının etkisi altında yaşar. İnsanı, en çok dostları etkiler. Sonuçta inançları bile dostlarının etkisi altında şekillenir. Öyleyse dost edinilecek kişiyi, başlangıçta inanç ölçüleri içinde ince bir tetkikten geçirmek gerekir. İnsanın kimlerle birlikte olduğu, aynı zamanda nasıl bir yaşayışı tercih ettiğinin göstergesidir.

Dost seçimi, insanın en ciddi tercihlerinden biridir. Bu yüzden gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinde konuya yeterince ışık tutulmuştur. Dostların ve dostlukların sadece dünyada değil âhirette de insanın mutluluğuna veya mutsuzluğuna sebep olduğu *"O gün zâlim olan kimse ellerini ısıracak, ah keşke ben de peygamberle beraber bir yol tutsaydım. Vay bana!. Keşke falanı dost edinmeseydim. Bana Kur'an gelmişken, gerçekten beni ondan o saptırdı. Şeytan insanı yapayalnız, yardımcısız bırakır" diyecektir"* (Furkan, 25/27-29) âyetinde duyurulmuştur.

Kaynakça

Kur'ân-ı Kerîm.

Ahmed b. HANBEL, **Müsned**, Çağrı Yay. İstanbul 1413/1992.

ASKERÎ, Ebû Hilal, **el-Furûk fi'l-Luğa**, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut 1991/1411.

AYDAR, Hidayet, **Kur'ân'a Göre Dostluk ve Arkadaşlık**, Yayınlanmamış YL. Tezi, İstanbul 1986.

BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail, **Sahîh**, Çağrı Yay. İstanbul 1413/1992.

BURSEVÎ, İsmail Hakkı, **Furûku Hakkî**, Dersaâdet 1310.

CEBECİOĞLU, Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Rehber Yay., Ankara 1997.

CERRAHOĞLU, İsmail, **Tefsir Usûlü**, TDVY., Ankara 1985.

ÇAĞRICI, Mustafa, **“Dostluk” DİA**, İstanbul 1994.

_____, **“Dostluk”, İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, Ed. İbrahim Kâfi Dönmez, MÜİFVY. İstanbul 2006.

_____, **“İsâr” DİA**, İstanbul 2002

_____, **“İsâr”, İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, Ed. İbrahim Kâfi Dönmez, MÜİFVY. İstanbul 2006.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Lügat**, Aydın Yay., Ankara 1993.

DUMAN, M. Zeki, **“Âdâbı Muâşeret” İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, Ed. İbrahim Kâfi Dönmez, MÜİFVY. İstanbul 2006.

_____, **“Asr-ı Saâdette Âdâb-ı Muâşeret”, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdette İslam**, Ed. Vecdi Akyüz, Beyan Yay., İstanbul 2006.

DURMUŞ, Zülfikar, **“Sosyal Dayanışmanın Sağlanmasında Kur’ân’ın Öngördüğü İdeal Model: İsar”**, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi III, Samsun 2003.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş’as, **Sünen**, Çağrı Yay. İstanbul 1413/1992.

EFLÂKÎ, Ahmed, **Âriflerin Menkıbeleri**, MEB. Yay., İstanbul 1989.

ESED, Muhammed, **Kur’ân Mesajı Meal-Tefsir**, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yay. İstanbul 1999.

FERİDUN b. Ahmed-i SİPEHSÂLAR, **Risâle (Mevlânâ ve Etrafındakiler)** çev., Tahsin Yazıcı, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.

FÎRUZÂBÂDÎ, Necmüddin Muhammed b. Ya’kûb, **el-Kâmûsu’l-Muhît**, Beyrut 1991.

FROMM, Erich, **Sevme Sanatı**, çev., Yurdanur Salman, İstanbul 1981.

GAZALÎ, Ebû Hâmid Muhammed, **Kitâbü’l-Erbe’în fî Usûli’-d-Dîn**, Kahire tsz.

_____, **İhyâu Ulûmi’-d-Dîn**, Çev. Ahmet Serdaroğlu, Çağrı Yay. İstanbul 1406/1985.

GÖLPINARLI, Abdülbâki, **Mesnevî ve Şerhi**, İstanbul 1989.

HAMİDULLAH, Muhammed, **İslam Peygamberi**, çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 1993.

HÂZİN, Ali b. Muhammed **Lübâbü’t-Te’vîl fî Meâni’t-Tenzîl**, Kahire, 1381,

Heyet, **Redhouse Sözlüğü-İngilizce-Türkçe-**, Redhouse Yay. İstanbul 1994.

Heyet, **Türkçe Sözlük**, TDKY., Ankara 1988.

HÜSEYİN Yusuf Musa-ABDULFETTAH Sa'îdi, **el-İfsâh fî fıkhi'l-Luğa**, Mektebu'l-İlâmi'l-İslâmî, Beyrut 1404.

ISFEHÂNÎ, Ebi'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Rağîb, **el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân**, Thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Dârü'l-Mârifet, Beyrut tsz.

İBN 'AŞÛR, Muhammed Tâhir, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, Tunus, tsz.,

İBN ATIYYE, Ebû Muhammed Abdulhak b. Ğâlib, **el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz**, thk., Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed, Lübnan 1993.

İBN KAYYIM el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekir, **Medâricu's-Sâlikîn**, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut tsz.

İBN KESÎR, İsmail b. Ömer, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, Kahire 1421/2000.

İBN MÂCE, Muhammed b. Yezid, **Sünen**, Çağrı Yay. İstanbul 1413/1992.

İBN MANZUR, Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, **Lisânü'l-Arab**, Thk. Ali Şîrî, Beyrut 1408/1988.

KARA, Ömer, **Kur'ân Lügatçiliği ve Tefsir'de Yakınanlamlılık ve Nüans (Râğîb el-İsfehânî Örneği)**, Ahenk Yay., Van 2007.

KARAGÖZ, İsmail, **Âyet ve Hadislerin Işığında Sevgi ve Dostluk**, DİBY., Ankara 2006.

_____, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, DİBY., Ankara 2005.

KARAKOÇ, Sezai, **Mevlânâ**, İstanbul 1999.

KILAVUZ, Ahmed Sâim, "**Velî**" **İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, Ed., İbrahim Kâfi Dönmez, MÜİFVY. İstanbul 2006.

Komisyon, **Kur'ân Yolu**, DİBY. Ankara 2008.

Komisyon, **el-Müncid fî'l-Lügati ve'l-A'lâm**, Dârü'l-Meşrîk, Beyrut 1986.

Komisyon, **Mu'cemü'l-Vecîz**, Mısır 1415/1994.

Komisyon, **Mücemu'l-Vasit**, Çağrı Yay., İstanbul 1406/1986.

KÖKSAL, M. Âsım, **Hz. Muhammed (as) ve İslâmiyet (İslâm Tarihi)**, Şamil Yay., İstanbul 1981.

KURTUBÎ, Muhammed b. Ahmed, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, Beyrut 1952.

KUŞEYRÎ, Ebu'l-Kasım, **Risâle**, Beyrut, 1993/1413.

KÜÇÜK, Raşit, **Sevgi Medeniyeti**, Rehber Yay., Ankara 1991.

LEBÂBİDÎ, Ahmed b. Mustafa ed-Dımeşkî, **Letâifu'l-Lügâ**, Beyrut 1878.

MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, **Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn**, Mısır 1318

MEVLÂNÂ, Celâleddin Muhammed b. Muhammed b. El-Hüseyin el-Belhî er-Rûmî, **Mesnevî**, çev. Veled İzbudak, MEB.Yay., İstanbul 1990.

MÜSLİM b. Haccac, **Sahîh**, Çağrı Yay. İstanbul 1413/1992.

NESEFÎ, Abdullah b. Ahmed, **Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl**, Kahraman Yay. İstanbul 1984.

ÖNDER, Mehmed, **Mevlânâ**, Ajans Türk Kültür Yay., Yrs., Tsz.

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, **Kur'ân'daki İslâm**, İstanbul 1994.

RÂZÎ, Fahrudin, **Tefsîr-i Kebîr ve Mefâtihu'l-Gayb**, Daru'l-Fikr, Beyrut 1401/1981.

RIVIER-REYMOND, Berthe, **Le Developpement Sociale de l'enfant et de l'adolescent, (Ergenlikte Dostluk ve Aşk)** çev., Bekir Onur, Brüksel 1965.

SOYALAN, Mehmet Yaşar, **Elmalılı Tefsirinde Kur'ânî Terimler ve Deyimler**, Ağaç Yay., İstanbul 2003.

SUYÛTÎ, Celâleddin Abdurrahmân, **ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsîri bi'l-Me'sûr**, Kahire 1424/2003.

_____, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1414/1993.

SÜRMELİ, Mehmet, *"Kur'ân-ı Kerîm'de Velâyet Kavramı"* Tasavvuf Dergisi, Ankara 2002.

Şems-i TEBRİZÎ, **Mâkâlât (Konuşmalar)I**, çev. M.Nuri Gençosman, İstanbul 1974.

ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali **Fethu'l-Kadîr**, Beyrut 1412/1991.

TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, **Câmi'u'l-Beyân 'An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1408/1988.

TİRMİZÎ, Muhammedb. İsa, **Sünen**, Çağrı Yay. İstanbul 1413/1992.

ÜNVER, Süheyl, *"Mevlânâ'nın Sözleri ve Hallerinden Alınacak Dersler"*, Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler, Haz. Vedat Genç, İstanbul 1994.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Aşk Ahlâkı**, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1999.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dîni Kuran Dili**, Eser Neşriyat, ysz. tsz.

YILDIRIM, Suat, **Kur'ân'da Ulûhiyyet**, Kayıhan Yay., İstanbul 1987.

YILMAZ, Muammer, “*Mevlânâ'da İnsan Sevgisi*”, Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler, Haz.: Vedat Genç, İstanbul 1994.

ZEBÎDÎ, Muhammed Murtazâ Hüseyinî, **Tâcü'l-Arûs**, Kuveyt 1422/2001.

ZEMAŞSERÎ, Cârullah Mahmud b. Ömer, **el-Keşşaf an Hakâikî't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl**, ysz, 1966/1385.

ZERKEŞÎ, Bedreddin Muhammed b. Abdullah, **el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân** (nşr. Muhammed Ebi'l-Fazl, Beyrut 1391/1972.